תנ״ך · ראשונים · רשב״ם · תורה

רשב"ם על שמות

רשב״ם

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רשב"ם על שמות

רשב״ם

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רשבם-על-שמות/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 5
פרק ג 8
פרק ד 10
פרק ה 12
פרק ו 13
פרק ז 15
פרק ח 16
פרק ט 18
פרק י 19
פרק יא 20
פרק יב 22
פרק יג 25
פרק יד 27
פרק טו 29
פרק טז 32
פרק יז 35
פרק יח 36
פרק יט 38
פרק כ 40
פרק כא 42
פרק כב 46
פרק כג 50
פרק כד 53
פרק כה 54
פרק כו 57
פרק כז 60
פרק כח 62
פרק כט 65
פרק ל 66
פרק לא 68
פרק לב 68
פרק לג 70
פרק לד 72
פרק לה 73
פרק לו 74
פרק לח 75
פרק לט 75
פרק מ 75

פרק א

פסוק א
ואלה שמות - מפני שרוצה לפרש ולומר ובני ישראל פרו וישרצו וגו', הוצרך לכפול ולומר בבואם למצרים לא היו אלא שבעים ואחר מות דור ההוא פרו וישרצו.

פסוק ו
וכל הדור ההוא - שבעים נפש.

פסוק ז
פרו - בהריון.
וישרצו - לידה. שלא שִׁכְלָה הרחם. שבכל מקום קטנים, קרוין שרץ על הארץ.
וירבו - גדלו ונעשו הקטנים גדולים ולא מתו בקטנותם.
ויעצמו - שלא מתו אנשים, אלא היו הרבה ועצמו במאד מאד עד שנתמלאה הארץ אותם.
וכן: והחצר מלאה את נוגה כבוד ה'. כמו מילאה. וכן: ושוליו מלאים את ההיכל כמו ממלאים את ההיכל.

פסוק ח
ויקם מלך חדש - ונתחכם עליהם למעטם ולא הועיל לו.

פסוק י
נתחכמה לו - שלא ירבה, שאם ירבה והיה כי תקראנה מלחמה משנאינו. כמו: ידה ליתד תשלחנה, מצינו לשון יחיד אצל רבים.
כי תקראנה - כי תארענה, כמו: מקראי קודש מארע קודשא לשון מאורע.
ונלחם בנו ועלה מן הארץ - לשוב אל ארץ אבותיהם ולא טוב לנו לאבד עבדינו וקראו לי מלכותא קטיעא.

פסוק יא
מסים - מן הכפולים הוא מסס. כמו: פתות אותו פתים מן פתת.
מסכנות - אוצרות כמו: אל הסוכן הלז לשבנא אשר על הבית.

פסוק יב
כן ירבה - כמו כן הרבה כמלפנים.
ויקוצו - בחייהם, כמו: קצתי בחיי. וכן: אשר אתה קץ מפני שני מלכיה.

פסוק יג
בפרך - לשון שברון הוא. בתלמוד מפרכין באגוזים.

פסוק יד
ובכל עבודה בשדה - חריש וקציר.
את כל עבודתם - עם כל עבודתם.
אשר עבדו בהם - בתוך העיר. בפרך.

פסוק טו
למילדות העבריות - למיילדות שהם העבריות.

פסוק טז
על האבנים - על המשבר. כדאמרינן: באו בנים עד משבר. גם בכלי יוצר כתב בירמיה עושה מלאכה על האבנים.
וחיה - טעמו למעלה. כמו מן שב שבה. מן ארפרכשד חי יאמר לנקבה חיה, אבל אלו חיה אלף שנים פעמים, טעמו למטה ולשון זכר מגזרת עשה עלה ראה.

פסוק יז
ותיראן - לשון יראה. אבל ותראנה בלא יו"ד לשון ראיה שהרי יאמר ותראה[ו] .
ותחיין - אין חילוק בין פעלו. לפעלתם.

פסוק יט
כי חיות הנה - בריאות ופקחות וממהרות ללידה.

פסוק כא
ויעש להם בתים - לשמרם פן ילכו לעבריות היולדות.

פסוק כב
ויצו פרעה לכל עמו לאמר - וכן אמר להם, שכן כל לאמר שבתורה כפל לשון של ויצו, או של ויקרא, או של וידבר, או של ויאמר, כמו שפירשתי באלה תולדות נח.

פרק ב

פסוק א
וילך איש מבית לוי - הוא עמרם.
ויקח את יוכבד בת לוי - אשר ילדה אותה ללוי במצרים. והרבה שנים לקחה מלפני לידת משה, שהרי אהרן בן שלש ושמונים ומשה בן שמונים בדברם אל פרעה.

פסוק ב
ותהר האשה - בעת גזירת פרעה בהשליך הזכרים ליאור.

ותלד בן ותרא אותו כי טוב הוא ותצפנהו - המפרש לפי שראתהו שטוב הוא הטמינתהו [מ]שקר הוא, שכל הוולדות אמותן מרחמות עליהן. א"כ צריך לפרש ותרא כמו וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, הסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה, אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים. אף כאן, לפי שמשה נולד לסוף ששה חדשים כמו שמצינו בשמואל שנולד לתקופת הימים, שני תקופות ושני ימים. ולפיכך יכלה להצפינו שלשה חדשים, שהמצריים היו מבקרים למעוברות לסוף תשעה חדשים, לכן נסתכלה בו בשעת לידה אם הוא נפל ולא תטרח בהטמנתו וראתהו כי טוב ויפה הוא, כי גמרו סימניו שערו וציפורניו, כמו ששנינו ביבמות וידעה שהוא בר קיימא.

ותצפנהו שלשה ירחים - עד סוף ט' ירחים שהוא זמן לידת רוב נשים וכשבאו לבודקה אמרה להם: נפל היה או השליכוהו המצריים ליאור.

פסוק ג

בחמר - מבפנים.

ובזפת - מבחוץ שלא יכנסו בו המים.

ותשם בסוף - אשר סמוך לשפת היאר - והטמינתו יפה שההולכים על שפת היאור לא יוכלו לראות התיבה, אבל הרוחץ בתוך הנהר יכול לראותה, כי יוכבד לא נכנסה בנהר להצפינו מכל צדדיו היטב ולכך ראתהו בת פרעה שהיתה רוחצת בתוך היאור, אבל נערותיה שהיו הולכות על שפתו לא יכלו לראותה.

פסוק ה

אמתה - שפחתה.

פסוק ו

ותפתח ותראהו את הילד - המפרש (רש"י) שראתה את הילד טועה הוא. וכי מי אינו יודע שאם פתחה את התיבה שתראה את הילד?! אלא כך פירושו: פתחה את התיבה והביטה בילד אם זכר אם נקבה וראתה כי נער הוא - כלומר, זה הילד זכר הוא ולא נקבה וראתה בזכרותו שהוא מהול ולכך נטמן ואינו אסופי, שאם היה בת, יש לומר אסופי הוא, וכן מצינו כתוב מה נעשה לנער היולד, ביום הולדו קרוי נער.

והנה נער בוכה ותחמול עליו וגו' - לפי שהיה בוכה לכך ותחמול עליו - ולפי שראתהו נער זכר מהול אמרה: מילדי העברים זה. ודוגמא לזו: ולחנה יתן מנה אחת אפים, חלק בחיר. ולמה? כי את חנה אהב. לכך נתן לה אפים מקערה שלפניו. וא"כ למה מנה אחת?

כי ה' סגר רחמה אבל לפנינה ולכל בנותיה ובניה נתן מנות הרבה כי בנים רבים היו לה.
ותראהו את הילד והנה הוא נער בוכה.

פסוק ז
ותיניק - לשון מפעיל. ותינק כשהיא עצמה יונקת

פסוק ט
ותניקהו - אין צריך לומר שהוא שתי אותיות כמו. בא. שב. קם. שיאמר בלשון מפעיל ותשיבהו ותביאהו ותקימהו. אלא מגזרת ינק הוא. ולקצר את התיבה הוא אומר: ותניקהו במקום ותיניקהו.

פסוק י
משיתיהו - משכתיהו. לשון זה נופל במשיכה מן המים. דכתיב: ימשני ממים רבים. מגזרת קנה. יאמר קניתיהו בלשון פעל. יִקְנֵנִי בלשון מפעיל.

פסוק יא
מכה - שמא הכהו ולא הרגו.

פסוק יד
הלהרגני אתה אומר - בשביל שאני מכה את חברי.
כאשר הרגת את המצרי - בשביל שהיה מכה איש עברי.
אכן - ואך כן. לא כמו שהייתי סבור כשטמנתיו בחול שלא נודע, אלא כן הוא שנודע.

פסוק טו
וישב בארץ מדין - כולל ואח"כ מפרש באיזה עלילה ישב במדין. בתחילה וישב על הבאר - שם נח תחלה, כאדם שעומד לפוש.

פסוק טז
ולכהן מדין - אל רעואל, אבי אביהן. א"כ שם אביהן יתרו וחובב בן רעואל האמור לפנינו בפרשת בהעלותך ויאמר משה לחובב בן רעואל הוא חובב הוא יתרו, ואם רעואל הוא יתרו, א"כ בן יתרו היה, ומה שכתוב בנביאים: מבני חובב חותן משה מוכיח שחובב הוא יתרו, שבכל מקום שמזכיר חתן משה מזכיר יתרו.

פסוק כב
בארץ נכריה - שכך משמע גרשום גר שם בארץ רחוקה.

פסוק כג
ויהיה בימים הרבים ההם - לאחר שהרג משה את המצרי ובקש פרעה מלך מצרים להרוג את משה ויברח מפניו עד שהיה עתה בן שמונים שנה כשדיבר הקב"ה עמו וימת עתה מלך [מצרים] - שהיה מבקש להורגו וישראל נאנחו וראה הקב"ה בעניים.

פסוק כד
ויזכור אלהים את בריתו - שנשבע לשלשתם לתת להם את ארץ כנען ועתה נתקרב הזמן של ד' מאות שנה, שנאמר לאברהם.

פרק ג

פסוק א
ומשה היה רועה את צאן וגו' - ונראה לו הקב"ה וציוהו לשוב למצרים ולא היה משה רוצה כי היה מתירא עד שאמר לו הקב"ה: כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך זה פרעה שמת. לכך הוא אומר: וימת מלך מצרים. להעיד על מה שאמר הקב"ה: כי מתו כל האנשים וגו' כמו: וחם הוא אבי כנען.

פסוק ב
איננו אכל - אפילו במקום יציאת הלהבה מן הסנה לא היה גחלת כלל.

פסוק ד
וירא ה' - המלאך קורא על שמו של הקב"ה.

פסוק ה
שַׁל - השלך. מגזרת, ונשל גוים רבים. כאשר יאמר מן נסע סעו, כן יאמר סע לשון ציווי וגם של תשלו לה.

פסוק ז
ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו - צעקתם שצועקים מפני שנוגשים אותם שמעתי.

פסוק ח
וארד - כאן לדבר אליך כדי להצילו מיד מצרים.

פסוק י
והוצא את עמי בני ישראל ממצרים - על פי הדברים שתאמר אל פרעה מאתי.

פסוק יא
ויאמר משה מי אנכי - מי שרוצה לעמוד על עיקר פשוטו של מקראות הללו ישכיל בפירושי זה, כי הראשונים ממני לא הבינו בו כלל. משה השיב על שני דברים שאמר

לו הקב"ה: ללכת אל פרעה וגם להוציא את בני ישראל ע"י מצות פרעה. ומשה השיב על ראשון ראשון.
מי אנכי כי אלך אל פרעה - אפילו להביא לו מנחה ודורון וכי ראוי אני ליכנס בחצר המלך איש נכרי כמוני?!
וכי אוציא את בני ישראל ממצרים - כלומר: ואפילו ראוי אני ליכנס אל פרעה, שוטה אני לשאר דברים. איזה דבר המתקבל לפרעה שאומר לו? וכי שוטה הוא פרעה לשמוע לי לשלוח עם רב שהם עבדיו חפשי מארצו?! ואיזה דבר המתקבל אומר לו, שע"י אותו הדיבור אוציאם ממצרים ברשות פרעה?! והקב"ה השיב לו על ראשון ראשון ואמר:

פסוק יב

כי אהיה עמך - ואתן חנך בעיני המלך ותלך אל פרעה ולא תירא.
וזה לך האות - ומה שאתה ירא מפני פרעה, כי אנכי שלחתיך - הלא אתה רואה בתבערת הסנה כי שלוחו של הקב"ה אני וזה האות לך - הוא להיות בטוח שאהיה עמך. וכן מצינו בגדעון שאמר לו המלאך: הלא שלחתיך. ועל מה שאתה אומר: וכי אוציא את בני ישראל ממצרים - כלומר: באיזה טענה שאומר לפרעה ישמע אלי להוציאם?!
בהוציאך את העם ממצרים - אני מצווה לך עכשיו.
שתעבדו את האלהים על ההר הזה - ותקריבו עולות. וטענה זו תוכל לומר כי יזבחו לאלהים ויניחם ללכת. ואף ע"פ שכאן לא פירש. לבסוף מפרש: ושמעו לקולך ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים וגו'. ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה. וכן בכל פעם ופעם היה משה אומר כך לפרעה. וכן מצינו בשמואל כשציוהו הקב"ה למשוח את דוד, אמר שמואל להקב"ה: ושמע שאול והרגני. והקב"ה אומר לו: עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לה' באתי. אף כאן דרך חכמה ציוה למשה: בהוציאך וגו' - וכן תוכל לומר לו. מי שמפרשים עניינים אחרים אינם אלא טועים גמורים.

פסוק יג

מה אומר אליהם - כי איני מכיר ויודע שמך המיוחד.

פסוק יד

ויאמר אלהים אל משה - אם אינך יודע שמי אני אומר לך, כי שמי אהיה לעולם ויכול אני לקיים מה שאני מבטיחך. ומעתה שאמרתי לך כי שמי אהיה. כה תאמר לישראל אהיה שלחני אליכם.

פסוק טו
ויאמר עוד אלהים למשה - לא נאה שיקראו אותי בשמי בכל דבריהם כשם שאנו קורים המלכים בשמם, אלא - ה' אלהי אבותיכם וגו' - שהוא לשון אדנות ומלכות כשם שאומרים למלכים יחי המלך. המלך ציוני דבר.
זה שמי לעולם - אהיה האמור בפסוק ראשון.
וזה זכרי - ה' האמור בפסוק שני שהוא לשון מלכות ובעניין הזה מזכירין את המלכים ולא בשמם. ומה שכתב בי"ה אפרש בא"ת ב"ש צפ"ת דפג"ת זהי"ף תצמ"ץ פתט"ף דפגמ"י תפא"ף מצמ"ץ פמ"ף שידפ"י מפ"ק לי"ף ל"ם י"ץ צפ"ץ כתק"י. זהו עיקר עומק פשוטו של מקראות הללו ואין מגלין אותם אלא לצנועים.

פסוק יח
אלהי העבריים - שהרי מעבר הנהר באו הנה ואלהי מלכותם צריכים לעבוד.

פסוק יט
ואני ידעתי וגו' - אל ירך לבבך על שמתחלה לא ישמע לדברי לשלחם, ולא מתוך יד החזקה שלו כי אין לו יכולת נגדי, אך אני אקשה את לבו כדי לשלוח בו ידי תחלה וידעו הכל כי רמה ידי וידעו על ידי נפלאותי כי אני ה' והיכולת בידי.

פסוק כב
ושאלה אשה משכנתה - במתנה גמורה וחלוטה. שהרי כתוב: ונתתי את חן העם - כמו: שאל ממני ואתנה גוים נחלתך. זהו עיקר פשוטו ותשובה לאפיקורסים.
כלי כסף וכלי זהב - תכשיטין לכבוד החג שתחוגו במדבר.
ושמתם - אותם - על בניכם.

פרק ד

פסוק ט
והיו המים וגו' - כפולות כעין, נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו.

פסוק י
כי כבד פה וערל לשון אנכי - איני בקי בלשון מצרים בחיתוך לשון, כי בקטנותי ברחתי משם ועתה אני בן שמונים. וכן מצינו ביחזקאל, שמי שאינו בקי בלשון המלכות קרוי כן, כדכתיב: ויאמר אלי בן אדם לך בא אל בית ישראל ודברת דברי אליהם. כי לא אל עם עמקי שפה וכבדי לשון אתה שלוח אל בית ישראל לא אל עמים עמקי שפה וכבדי לשון

אשר לא תשמע דבריהם וגו'. וכי אפשר נביא אשר ידעו השם פנים אל פנים וקיבל תורה מידו לידו היה מגמגם בלשונו?! ואין דבר זה בדברי התנאים והאמוראים ואין לחוש לספרים החיצוניים.

פסוק יג
ביד תשלח - ביד אשר תרצה לשלוח ולא אותי.

פסוק יד
ויחר אף ה' במשה - וחרון אף עשה רושם לפי הפשט כאמור לפנינו: ויפגשהו ה' ויבקש המיתו - כדפירשתי אצל יעקב כשנעשה צולע על יריכו.
כי דבר ידבר הוא - הוא נתגדל שם ויש לו חיתוך לשון מצרים.

פסוק טז
ודבר הוא לך - בשבילך.
תהיה לו לאלהים - שר ושופט, מה שתצווה לו יעשה.

פסוק יח
וישב - מן המדבר - אל יתר חותנו.

פסוק יט
ויאמר ה' אל משה במדין - שנתיישב שם בבורחו מפני פרעה וישב במדין, כדכתיב: ויברח מפני פרעה וישב במדין. ועתה אמר לו במדין שוב כי מת אותו פרעה המבקש את נפשך ועתה אמר לו במדין כי מת אותו פרעה והמלשינים. כדכתיב לעיל: וימת מלך מצרים אחר בריחתו של משה.

פסוק כד
ויפגשהו ה' - המלאך - כי היה מתעצל בהליכתו ומוליך אשתו ובניו.

פסוק כה
צֹר - כמו: חרבות צורים, תער מלוטש איזמל חריף. וכן: אף תשיב צור חרבו. נתעקם ונכפף חידוד חרבו. ולכך לא הקמתו במלחמה.
ותכרות וגו' - הועילה לו למשה המצוה להצילו כמו קרבן, כעין שעשו גדעון ומנוח כשנראה להם המלאך.
וַתַּגַּע - לשון מפעיל, אבל וַיִּגַּע בארבע פינות הבית לשון פועל. נגע, לרגליו - של משה התרצה המלאך בכך. כי לרגליו של מלאך אינו רוצה לפרש. כי מי יודע אם ראתה רגלי המלאך.
כי חתן דמים אתה לי - בדמים הללו ישאר לי חתני.

חתני - בעלי.

פסוק כו
וירף - המלאך ממנו. מן רפה היום לערוב יאמר וירף. מן קנה. ויקן.
אז אמרה חתן דמים למולות - על עכוב המילה נתחייב בעלי מיתה. כי המילה הצילתו עתה.

פסוק כז
לך לקראת משה - לקיים מה שאמר לו הקב"ה: וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו.

פרק ה

פסוק ב
מי א' אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל - שהם עבדי מארצי לעובדו, מה חלק יש לו בעם הזה שיעבדוהו.

פסוק ג
ויאמרו אלהי העברים וגו' - כלומר: עם ישראל מעבר הנהר באו לגור הנה וזהו אלהי בני עבר הנהר והן עמו וצריכין לעובדו - פן יפגענו וגו'.

פסוק ד
תפריעו - תבטלו או תנתקו ותפרידו כמו: ופרע את ראש האשה.
לסבלותיכם - למלאכה שלכם ואל תבטלו מעסקיכם, וגם תבטלו אחרים ממלאכה שלי.

פסוק ו
הנוגשים - ממונים על השוטרים, כמו: שופטים ושוטרים ממונים לצוות את השוטרים, והשוטרים רודים בעם לעשות מה שהשופטים מצוים.

פסוק ז
לתת תבן - תבן היו מערבים בחומר ועושין ממנו לבנים.

פסוק ח
מתכנת - חשבון.
כי נרפים הם - ויכולים לעשות יותר.

פסוק ט
ישעו - אינטנדאנ"ט בלע"ז כמו: וישע אל הבל. ולא ישעה אל המזבחות (ישעיה יז).

פסוק יא
כי אין נִגָּרָע - קמץ גרוע לשון פעול. ואילו היה פתח היה לשעבר. וכן נשגב קמץ, אבל נשגב פתח לשעבר ואילו היה לשעבר היה לו לכתוב כי לא נגרע בפתח.

פסוק יג
אצים - דוחקים וממהרים, כמו: ויאיצו המלאכים.

פסוק טז
תבן אין נִתָּן - קמץ אין נתון לנו אבל נתן בפתה לשעבר, ניתן הסכל (קהלת י).
וחטאת עַמֶּךָ - אם דגש וקמץ הוא כן צריך לפרשו. אנו מוכים והרי חַטָּאת עושים עמך. אבל אילו היה חטאת פתח היה פתרונו חטאת של עמך.

פסוק כב
וישב משה - אל המקום שהיה מדבר עמו שם.
למה הרעתה - בשביל שהוא סמוך (לה"י) (נ"א לעי"ן)
למה הרעתה לעם הזה - ואם תאמר כי נתחייבו בשביל רוב חטאתם ואין ראוים ליגאל, א"כ - למה זה שלחתני - אם אינן ראוין לגאולה ולהיוושע.

פרק ו

פסוק א
כי ביד חזקה ישלחם - בעל כרחם של ישראל יגרשם לסוף מארצם, כדכתיב: ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ.

פסוק ב
וידבר אלהים אל משה - בארץ מצרים.
אני ה' - ושמי מתפרש שיש בידי לקיים הבטחתי.

פסוק ג
באל שדי - הבטחה על העתיד ולא קיימתי עדיין.
ושמי ה' - כך צריך לפרש: אני נראיתי להם באל שדי. ועיקר שמי ה' הוא. וזה כפל לשון. לא נודעתי להם - לא נתגליתי להם בעיקר השם אלא - באל שדי, אבל אליך גליתי עיקר שמי וזכרי ה'. ובימיך אקיים הבטחתי לתת להם את ארץ כנען. ושמי מחובר למעלה כמו שפירשתי. ואילו היה כתוב לא הודעתי להם אז היה מוסב ושמי ה' לא הודעתי.

פסוק ט
ולא שמעו אל משה - עתה אעפ"י שהאמינו מתחלה, כדכתיב: ויאמן העם. שהיו סבורים לנוח מעבודה קשה והנה עתה הכביד עליהם יותר.

פסוק יד
אלה ראשי בית אבותם - מפרש במכילתא: אלו שלשה שבטים שגינה אותם יעקב בעת צוואתו, ייחסם עתה הכתוב להודיע שחשובים הם. ולפי הפשט: עד משה ואהרן הוצרך לייחס כאן ועד קרח ובני עוזיאל ופנחס הנזכרים לפנינו בתורה, לדעת מי הם הנזכרים לפנינו.

פסוק טז
ושני חיי לוי - לפי הפשט שפירשתי בבראשית, שכל שנות הדורות הוא מונה עד [נח ואח"כ מונה] שני [חייהם] [נ"א חשוביהם] מנח ועד אברהם ואחר אברהם שנות יצחק ואחריו שנות יעקב ואחריו שנות לוי בנו ואחריו שנות קהת ואחריו שנות עמרם ואחריו שנות משה ואחריו יהושע ושופטים והמלכים וגלות בבל שבעים וגם שנות בית שני בדניאל.

פסוק יח
ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל - על שלשה בני קהת: עמרם ויצהר ועוזיאל מפרש בניהם. ועל חברון לא פירש. וא"ת כי לא היה לו בנים והלא בחומש הפקודים כתיב: ומשפחת החברוני. ולמה לא פירש כאן בני חברון? לפי שאינן נזכרים בתורה לפנינו שמותם, אבל אלו שלשה, עמרם ויצהר ועוזיאל הוזכרו בניהם בתורה. עמרם בשביל אהרן ומשה ומרים. בני יצהר בשביל קרח. דכתיב: ויקח קרח בן יצהר וגו'. בני עוזיאל בשביל מישאל ואליצפן. דכתיב: ויקרא משה וגו' ואל אליצפן בני עוזיאל דוד אהרן.

פסוק כד
ובני קרח אסיר ואלקנה - לפי שכתוב לפנינו ובני קרח לא מתו. ובני אהרן. על שם שכתוב: ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא.

פסוק כה
ואלעזר בן אהרון וגו' - בשביל פנחס בן אלעזר, אבל בבני איתמר לא פירש כאן, שאין צריך להזכירן לפנינו בתורה.

פסוק כו
הוא אהרן ומשה - אהרן זה שאמור שנולד לפני משה. ומשה זה ואהרן. הם אשר אמר ה' להם.

פסוק כז
הם המדברים וגו' הוא משה - שאצל הדבור היה הוא תחלה ואהרן אחריו. ואצל הלידות מקדים אהרן למשה ולענין הדבור מקדים משה לאהרן.

פסוק ל
ואיך ישמע אלי פרעה - פרשה זו היא פרשה שלמעלה: הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו', אבל למעלה קיצר דבריו עד שיפרש: אלה ראשי בית אבותם, לדעת מי הם משה ואהרן בדברם אל פרעה.

פרק ז

פסוק א
נביאך - דברן תחתיך.

פסוק ב
ושלח - שיאמר לו אהרן - שישלח בני ישראל מארצו.

פסוק ה
וידעו מצרים כי אני ה' - אדון ומושל שעד עתה אמרו: לא ידעתי את ה'.

פסוק יג
ויחזק לב פרעה - לומר כי גם אהרן במכשפות עשה.

פסוק יד
כבד - מכביד פרעה את לבו כאשר פירשתי למעלה, כי מתיבות התלוים בגוף האדם יאמר וְיִשְׁמַן. וַיִּכְבַּד. וַיִּשְׁפַּל. וַיִּזְקַן. וַיֶּחְכַּם. ומהם יאמר בשעבר זָקֵן כָּבֵד שָׁמֵן וְשָׁפֵל רום אנשים. כולם לשון פעל.

פסוק טו
הנה יוצא המימה - כדרך השרים לטייל בבקר ולרכוב אנה ואנה.

פסוק יז
בזאת תדע כי אני ה' - שהרי אמרת: לא ידעתי את ה'.

פסוק יח
ונלאו - כבר פירשתיו בפרשת לוט. שכל ונלאו כפל לשון של לא יכלו אנויי בלע"ז.

פסוק כ
לעיני פרעה - וזה כבודו של משה. שאהרן שלוחו היה, מרים במטה ומכה בו תדיר.

פסוק כא
מתה - טעמו למעלה שהוא לשעבר, אבל מתה אנכי להבא טעמו למטה. ומתה עלי רחל טעמו למעלה והוא לשעבר.

פסוק כג
גם לזאת - שכבר ויחזק לב פרעה מעצמו וגם עתה נחזק מאליו. אבל בצפרדע שכתוב: והכבד את לבו שהוא עצמו נתכוון להכביד את לבו. לכן כתיב בפרשת ערוב: ויכבד פרעה את לבו גם בפעם הזאת שהרי כבר הכביד את לבו פעם אחרת.

פסוק כה
שבעת ימים - כך היה מכת היאור.

פסוק כו
ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה - שני פעמים היה משה מתרה את פרעה בשני מכות ובשלישית לא היה מתרה. וכן כל הסדר, בכל שלשה מכות אינו מתרה בשלישית: בדם ובצפרדע התרה, בכנים לא התרה. בערוב ובדבר התרה, בשחין לא התרה. בברד ובארבה התרה. בחשך לא התרה.

פסוק כז
נגף - מכה.

פרק ח

פסוק ה
התפאר - התנשא עלי לבקש חפצך ואעשה. כמו: (שופטים ז ב) יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי.

למתי אעתיר לך - לאיזה יום וזמן אתה רוצה שיסורו כל הצפרדעים ואני אעתיר מיד שימותו, עד אותו זמן שתבקש ממני, כי אין מנהג למות כולן בפעם אחת.

פסוק ו
ויאמר למחר - התפלל עתה שימותו עד מחר.

פסוק י
חמרם - צבורים.

פסוק יא
והכבד - לפי שהמכה הזאת גדולה היתה לא נתחזק לבו מאליו, אלא הוא הרשיע להכביד את לבו.

פסוק יב
לכנם - מיני כינה ופרעושין.

פסוק יג
הכנם - כמו מ"ם של ריקם.

פסוק טו
אצבע אלהים היא - מכת מדינה ולא על ידיהם [היתה] זו שאילו באו ע"י מכשפות, אף אנו היינו עושין כן.

פסוק יז
הערוב - אומר אני, כי מיני זאבים הם שנקראים ערוב, על שם שדרכם לטרוף בלילות, כדכתיב: (ירמיה ה, ו) זאב ערבות ישדדם וכתיב: (צפניהג, ג) זאבי ערב לא גרמו לבקר. וכאשר יאמר מאודם אדום, כן יאמרו (נ"א מאדם אדום מעומק עמוק. מערב ערוב נו"י טרינ"ד בלע"ז. שהזאב ערוב הוא שהוא הולך בערב. עמק שם דבר. והמעשה קרוי עמוק. וכן אדום שחור.

פסוק יח
והפליתי ביום ההוא - לפי שהחיות רעות קלים הם ללכת בכל המלכויות, כשהמכה מושלחת הוצרך לומר לשון הבדלה והפרשה יותר משאר מכות. וכן בדבר של בהמות.

פסוק יט
ושמתי פדות - לשון הבדלה, וכן ישועה והצלה וחלצה פורקן, כולן לשון הפרשה והבדלה זה מזה.
למחר יהיה - שלא תאמר מקרה הוא היה לנו.

פסוק כב
כי תועבת מצרים - צאן דבר מאוס היה בארץ מצרים.
ולא יסקלנו - בתמיה דרך בזיון הוא, כדכתיב בשמעי: (ש"ב טו ושמעי הלך בצלע ההר לעומתו הלוך ויקלל ויסקל באבנים לעמתו ועפר בעפר.

פסוק כה
וְהַעְתַּרְתִּי - כמו: וְהַחֲרַמְתִּי את עריהם. והחזקת בו. והאבדתי חכמים מאדום. וְהַעֲלֵיתִי. כולם פתרונן להבא ופתחין. וכן: וְהַעֲבַדְתִּיךְ כי אותיות גורמים. אבל לשעבר יאמר: הֶעֱבַרְתִּי מעליך חטאתך. הֶעֱלֵיתִיךְ. הֶאֱבַדְתִּי. כלם נפתחין בפתח קטן. אבל בשאר אותיות יאמר: וְהִכְרַתִּי פסילך. וְהִשְׁמַדְתִּי. כולם בחירק בין לשעבר בין להבא.

פסוק כח
גם בפעם הזאת - כמו שהכביד בצפרדעים.

פרק ט

פסוק ה
מועד לאמר - שלא יאמרו מכת מדינה היא.

פסוק ח
פיח - אפר דק שמתנפח ברוח.

פסוק ט
פרח - מגדל אבעבועות מלאות מורסא וליחלוח.

פסוק יד
מגפתי - מיני חבלות והכאות: אש וברד, ואבני אלגביש, וגפרית, ושלג, וקיטור.

פסוק טו
כי עתה - כשהיה הדבר של בהמות היתה דעתי לשלוח יד, כמו כן: בך ובעמך למות בדבר, והיית נכחד מן הארץ.

פסוק טז
ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראתך את כחי וגו' - להודיעך שטותך שאמרת: לא ידעתי את ה'.

פסוק יז
מסתלל - מתפעל מן (ישעיה סב) סולו סולו המסילה כובש אותם לעבדים, כדכתיב: (ירמיה ל"ד) ויכבשם לעבדים ולשפחות. ולהודיעך שיטת המתפעלים כי כל תיבות המתפעלים באה תוספת תי"ו בראש חוץ מאותן שאוציא מן הכלל לבסוף. מן אמר יאמר: (תהלים צד) יתאמרו כל פועלי און. יתברך. יתגדל. (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי, והתקדשתי יתהלל המתהלל. יתווכח. ויתחבא. לשוא תתיפי (ישעיהו כ"ח:כ') והמסכה צרה כהתכנס. יתלכדו. ויתמודד. מתנשא ויתלקטו התעללתי. מתפלל מתרושש והון רב. הרי לך כל האלפ"א בית"א תי"ו בראשם חוץ משבעת אותיות אלו דז"ט ס"ץ ש"ת. השי"ן והסמ"ך באה התי"ו אחריהם במתפעל שלהם: מן סל מסתולל. מן שר תשתרר עלינו. מן שבח ישתבח.מן שמר (מיכה ו':ט"ז) וישתמר חקות עמרי. מן שכר משתכר. הצד"י והזיין לא יבא התי"ו במתפעל שלהם אלא אחרי הצד"י תבא טי"ת במקום תי"ו של מתפעל. מן צדק יאמר נצטדק. מן צבע יצטבע בדניאל. מן ציד הצטיידנו ביהושע. מן

צרף מצטרף. ואחר הזיי"ן תבא דלי"ת במקום תי"ו של מתפעל. מן זמן הזדמנתון בדניאל אבל תוספות הן בתיבות. ט' של נצטדק ד' של הזדמנתון. ותי"ו של יתאמרו לעשותן מתפעל כמו שפירשתי וכן כולם, אבל הם עצמם כשהם ראש התיבה לא היה בהן תוספת אות להתפעל, כמו: וישמע את הקול מדבר אליו לא יאמר (נ"א כמו) מתדבר. לא יטמא בעל. (לא יאמר) כמו יתטמא. ועם עקש (ופתלתל) (צ"ל תתפתל) (נ"א תתפל) לא יאמר (תתתפתל) תתמם. לא יאמר תתתמם.

פסוק יט
העז - אסוף כמו: העזו בני בנימין. יושבי הגבים העיזו.

פסוק כז
חטאתי הפעם - עתה הפעם אני מודה שחטאתי.

פסוק ל
כי טרם תיראון - כתרגומו: עדיין לא תיראון.

פסוק לב
לא נכו - להודיעך שמה שלא שיבר הברד אכל הארבה. הברד מקלקל את הקשה והארבה את הרך.

פסוק לג
נתך - לשון יציקה, כמו: כהתוך כסף בתוך כור כן תותכו בתוכה. ומטר לא הוצק ארצה.

פסוק לד
ויסף לחטא - עד עתה לא נתכוון לחטוא במזיד, אבל כשהודה על הברד: ואני ועמי הרשעים - לכן קוראו עכשיו מזיד.

פרק י

פסוק א
בא אל פרעה כי אני הכבדתי וגו' - בכל מכות לא מצינו שהודיע הקב"ה למשה שחיזק את לבו. אך בזאת שהודה פרעה שהוא הצדיק ואני ועמי הרשעים. ובזאת כתיב: ויוסף לחטוא, לכך הוזקק לומר: כי אני הכבדתי וגו' ואת לב עבדיו - שכך כתיב למעלה: ויכבד לבו.
שתי - שומי.

פסוק ב
התעללתי - פעולת עלילות.

פסוק ג
לענת - מן ראה לראות. והוא לשון עוני ועינוי להיכנע ולהיות עני מלפני.

פסוק ה
ולא יוכל - הרואה - לראות הארץ.
העץ הצמח - כי הברד שיבר את כל עץ השדה. ומה שיצמח אחרי כן יאכל הארבה.

פסוק ז
הטרם תדע - וכי עדיין לא ידעת כי אבדה מצרים, בדבר ובברד ובשאר מכות?!

פסוק י
כי רעה נגד פניכם - אתם חושבים רעה בלבבכם וזה מוכיח: הוי חכמים בעיניהם ונגד פניהם נבונים.

פסוק יא
ועבדו את ה' כי אותה אתם מבקשים - לעבוד את ה' אתם מבקשים פני. וא"כ טף ונשים למה? (ולכם שאמר) [נ"א לכם. אמר] להם יהי כן ה' עמכם.
ויגרש אותם - המגרש.

פסוק יט
ויהפך ה' רוח ים - כי רוח הקדים הביאו מן הים ורוח מערבי החזירו לים.

פסוק כא
וימש חשך - כמו: ולא יהל שם ערבי כמו: לא יאהל. כלומר החשך של לילה יאמיש ויאפיל זמן מרובה, שלא האירה לילה עד ג' ימים.

פסוק כב
חשך אפלה - חשך גדול.

פסוק כג
מתחתיו - מביתו לפי פשוטו, שלא ידעו היכן ילכו.
היה אור במושבותם - אפילו שהוא יושב אצל בית המצרי.

פרק יא

פסוק א
ויאמר ה' אל משה - בעמדו לפני פרעה. עוד נגע אחד וגו' ואחרי כן השיב משה לפרעה: כה אמר ה' כחצות הלילה וגו'.
כלה - הכל גברים ונשים טף ומקנה.

פסוק ב
וישאלו - לשם מתנה גמורה כמו: שאל ממני ואתנה גוים נחלתך.

פסוק ד
ויאמר משה לפרעה כה אמר ה' כחצות - כחצות מן חצה כמו כעשות מן עשה. כעלות המנחה מן עלה. כלומר: כשיגיע זמן יציאת ישראל כשיחצה הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ובשעת מעשה ראוי לכתוב ויהי בחצי הלילה בבי"ת זהו לפי פשוטו. כי כשאמר למשה לפני הזמן של מכת בכורות אז ראוי לומר כחצות כלומר: כשיגיע אותו זמן שיחצה הלילה.

פסוק ה
אשר אחר הרחים - ולהלן הוא אומר: עד בכור השבי אשר בבית הבור. שני הפסוקים א' הם, כי בכור השבי הוא אחר הרחיים שהיו מטחינום אותם, כמ"ש: ויהי טוחן בבית האסורים.

פסוק ו
אשר כמוהו לא נהייתה - הרבה מצינו לשון זכר ולשון נקבה בדבר א', המחנה האחת והכהו.

פסוק ז
לא יחרץ כלב - המלאך מזיק ומשחית בכורי מצרים, אבל בכורי ישראל אפילו קול ניבוח של מזיקי החיות לא יזיק אותם.

פסוק ח
וירדו כל עבדיך - דרך כבוד אמר לו, שהרי בשעת מעשה ויקם פרעה לילה ויקרא למשה ולאהרן לילה. וכל זה אמר לו משה לקיים מה שאמר לו: לא אוסיף עוד ראות פניך. אתה ועבדיך תבואו אלי.

פסוק ט
לא ישמע אליכם פרעה - כלומר: אחר כל מכה ומכה היה אומר הקב"ה למשה ולאהרן: לא ישמע אליכם עד לבסוף.

פסוק י
ויחזק ה' - בכל פעם ופעם.

פרק יב

פסוק א
בארץ מצרים לאמר החדש הזה וגו' - לפי שפרשה זו של מצוה [היא], הוצרך לפרש שמצות הללו נצטוו במצרים, אבל שאר מצות יש מהם בהר סיני ויש מהם באהל מועד ויש מהם בערבות מואב.

פסוק ב
ראש חדשים וכו' - זהו כר' יהושע שבניסן נברא העולם.
לחדשי השנה - בכל מקום שאומר לכם בחדשים שמיני תשיעי לחדש הזה הם. ולר' אליעזר האומר בתשרי נברא העולם. עיקר פשוטו כך.
החדש הזה לכם - ואף על פי שאינו ראש חדשים לשאר אומות, לכם יהיה ראש חדשים למנות ששי שביעי שמיני תשיעי חדש שנים עשר הוא חדש אדר. ממנו תמנו להיות לכם זכרון, כי בו יצאתם ממצרים. וכשנאמר בתורה: ובחדש השביעי, לירח יציאת מצרים פירושו. וכן רגילים הפסוקים לקחת חשבונם ליצ"מ, כדכתיב: בחדש השלישי לצאת בני ישראל וגו'. וכן בבנין הבית: ויהי בשמונים שנה וד' מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים.

פסוק ג
לבית אבות - משפחות בית אחד רגילים לאכול יחד בבית אחד, כי הפסח לא יאכל בשני בתים. דכתיב: שה לבית בבית אחד יאכל.

פסוק ד
ואם ימעט - שלא יוכלו לאכלן כולו.
במכסת - מנין כדכתיב: ויהי המכס לה' מן הצאן. המ"ם עיקר, כמו מ"ם של מלך. מכסת כמו: שכבת הטל. אבל תכוסו מגזירת כסס. כמו תסובו או סבב. ואינו מגזרת מכס לה' כלל. ואפילו אם היה המ"ם של מכסת תוספת ולא מעיקר התיבה כמו מצוה מקנה מראה מעשה, לא יהיה גזרת תכוסו אלא מגזרת כסה עשה ראה. מחסופי למ"ד פעל של ה' שכולם אות שאחרי המ"ם בחטף. תקוה תגרת ידיך מצות, אבל מן שב. קם. ויגר מואב. יאמר תשובה תקומה. ומגורתם אביא להם. חטף באות ראשונה.

פסוק ז
המשקוף - מפתן העליון הנראה לעין כל בכניסת הבית, כמו: וישקף אבימלך. והמפרש לשון שקיפה וחבטת הדלת עליו צריך למצוא לו חבר בלשון תורה ונביאים בלשון העברי.

פסוק ח
ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש וגו' - כל עניני אכילה דרך חפזון ומהירות הוא, כאדם הנחפז ללכת.

פסוק ט
נא - נראה לשון צלי קדרה המבושל בלא מים ובלא צלי אש הכתוב כאן.
ראשו על כרעיו - כל זה דרך מהירות.

פסוק יא
פסח הוא לה' - שהמלאך ידלג ויניח בית ישראל להכות בכורות שבבתי מצרים.

פסוק יב
אעשה שפטים - לפי שהיה בוטח באלהי מצרים ואמר: מי ה'.

פסוק יד
תחגהו - חטף קמץ נמצא בספרי מלכיות אחרות והוא עיקר, שמגזרת חגג יאמר תְּחָגֶּהוּ. כמו מן סבב יסבוהו ערבי נחל, אבל תְּחַגֶּהוּ בפתח מן גזרת ה"י הוא שיאמר מן כלה תְּכַלּוּהוּ מן צוה תְּצַוּוּהוּ.

פסוק טז
אך אשרי יאכל לכל נפש וגו' - ולכך כתיב בכל ימים טובים: מלאכת עבודה לא תעשו - למעוטי אוכל נפש אבל בשבת ויוה"כ כתיב: כל מלאכה.

פסוק יז
ושמרתם את המצות - לאוכלם ביום הזה לזכרון.
כי בעצם היום הזה הוצאתי וגו' - ולא הספיק בצקם להחמיץ,כדכתיב: ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות כי לא חמץ כי גורשו וגו'.

פסוק כ
בכל מושבותיכם תאכלו מצות - אפילו בגבולין שאין שם פסחים נשחטין.

פסוק כא
למשפחותיכם - כדכתיב לעיל: לבית אבות.

פסוק כב
כסף - בכלי, כדכתיב: שומרי הסף. ספות כסף.
לא תצאו - כי סימני הדם אשר במזוזות יגן עליהם.

פסוק כו
מה העבודה הזאת - המשונה משאר הימים טובים בכמה דברים.

פסוק כז
אשר פסח - דילג ועבר.

פסוק כט
בחצי הלילה - כשהיו אוכלין את פסחיהן.
היושב על כסאו העתיד לישב על כסאו אילו חייה.

פסוק לב
וברכתם גם אותי - וגם תברכו אותי.

פסוק לד
בצקו - מן בצק מן כסף כספו.
משארותם - הוא הכלי שנותנין בו הבצק וזה מוכיח ברוך טנאך ומשארתך. כשם שהטנא הוא הסל שנותנין בה את הפרי כן משארותם כלי שנותנין בו את העיסה. וזהו ברכות הכלים שיהיו מלאים פירות ועיסה.

פסוק לו
נתן את חן העם - לתת להם במתנה, כדכתיב באלה שמות: ונתתי את חן העם בעיני מצרים.
וישאילום - מצרי לישראל ישראל היו השואלים ומצרים המשאילים. השלימו שאילתם ומתנה היתה. מי (שפועל) [נ"א ששואל] את הדבר קרוי פועל ומי שמוסר לו מה ששואל קרוי מפעיל. משאיל נותן לו מה ששואל.
וינצלו את מצרים - עדיי טוב מלבושיהן שאלו ונתנו על בניהם ועל בנותיהם, וכדכתיב: ויתנצלו בני ישראל את עדיים מהר חורב.

פסוק לח
ערב רב - לשון תערובות, כדכתיב: ויתערבו בגוים.

פסוק לט
עוגות - כי אין לחם אלא האפוי בתנור.

כי לא חמץ - כי לא החמיץ. וכן: כבד לב פרעה. ל' פעל. וכן אהב אביו והמלך דוד זקן הזקין.
וגם צדה לדרך לא עשו - ולכך הוצרכו להתלונן ללחם ולמים.

פסוק מ
ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים - עד סוף שלשים שנה וארבע מאות שנה משנאמר לאברהם בין הבתרים, כי כן שבעים שנה היה אברהם אבינו כשנדבר עמו בין הבתרים, והארבע מאות של גר יהיה זרעך התחילו מיצחק, כמו שפירשתי הכל בפרשת בין הבתרים.

פסוק מא
ויהי מקץ שלשים - של ברית בתרים וארבע מאות שנה של לידת יצחק.
ויהי בעצם היום הזה וגו' - ומ"מ במצרים לא ישבו אלא מאתים ועשר של סוף ארבע מאות ושלשים.

פסוק מב
ליל שמורים הוא לה' - מימות אביהם היה הקב"ה מצפה לזה הלילה להוציא את בני ישראל ממצרים, כמו שהבטיחם ולישראל הוא ליל שמורים.
לדורותם - לכל דורותם שמצפים לזה הלילה לחוג בו חג הפסח במשפטיו.
שמורים - לשון המתנה כמו: ואביו שמר את הדבר.

פסוק מו
ועצם לא תשברו בו - כדרך אכילתו בחיפזון.

פסוק מח
וכל ערל - ישראל שמתו אחיו מחמת מילה ולא נימול.

פסוק נא
ויהי בעצם היום וגו' - אף על פי שכבר (נאמר) זה למעלה חוזר וכופלו עתה, לומר לך שביום שיצאו אמר הקב"ה למשה: קדש לי כל בכור.

פרק יג

פסוק ב
פטר - לשון פתיחה. כמו: פוטר מים ראשית מדון.
באדם - עבודה מתחילה היתה בבכורות.

פסוק ד
האביב - ביכור ובישול תבואה. כמו: עודנו באבו לא יקטף. באבי הנחל. הדגש [בבי"ת] במקום אות בי"ת החסירה.

פסוק ח
בעבור זה - שעשה לי נסים במצרים. אני עובד עבודה הזאת. וכן: זה היום אשר עשה ה' לי שהייתי לראש פינה. נגילה ונשמחה בו.

פסוק ט
לאות על ידך - לפי עומק פשוטו: יהיה לך לזכרון תמיד, כאלו כתוב על ידך. כעין, שימני כחותם על לבך.
בין עיניך - כעין תכשיט ורביד זהב שרגילין ליתן על המצח לנוי.

פסוק י
את החוקה - חוקת הפסח.

פסוק יב
והעברת - הסירהו מבהמותיך ותנהו לכהן ויקריבו.
שגר - לי שילוח מן הבטן.

פסוק יג
תפדה - לאחר שנתקדשו הלוים תחת כל בכור בשנה שנייה שהוקם המשכן. ולקחת חמשת שקלים לגלגולת וכתיב: ופדויו מבן חודש תפדה בערכך וגו'.

פסוק טו
ויהי כי הקשה - כל זה תאמר לבנך, וכן מוכיח מדכתיב: הוציאנו ה' ממצרים - כי הקב"ה אמר למשה כל פרשה זו. וישראל אומר לבנו: הוציאנו ה' וגו' - כי משה לא אמר לישראל פסוק זה מעצמו שיאמר משה לישראל: והיה לאות על ידכה כי בחוזק יד הוציאנו וגו' - אלא האב אומר לבנו כך.

פסוק יז
ויהי בשלח פרעה את העם - ונתכוון הקב"ה להביאם לארץ כנען ולא רצה הקב"ה להנחותם.
דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא - דרך ישר ליכנס מיד בארץ כנען. ולכשיבאו לטורח מלחמות ארץ כנען יתנו ראש וישובו למצרים. כמו שעשו כמה פעמים, כדכתיב: הלא טוב לנו שוב מצרימה. נתנה ראש ונשובה מצרימה. זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים.

פסוק יח
לפיכך ויסב את העם דרך המדבר - ארץ רחוקה, כדכתיב: אחד עשר יום מחורב וגו', אבל פלשתים לבדם היו מפסיקין בין מצרים ובין ארץ כנען. כמו שמוכיח ביצחק שהיה יורד מארץ כנען ללכת דרך ארץ פלשתים לארץ מצרים מפני הרעב, עד שאמר לו הקב"ה: גור בארץ הזאת. וישב יצחק בגרר.
וחמשים - בכלי זיין שהיו הולכים לירש את ארץ כנען, כמו שכתוב למעלה: ואומר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני וגו'. וכן: תעברו חמושים דיהושע.

פסוק כא
וה' הולך - מלאך שהיה מוליך לפני ישראל, עמוד האש ועמוד הענן.
יומם ולילה - שכשישמע פרעה יאמר: בורחים הם וירדפו אחריהם.

פסוק כב
לא ימיש - הקב"ה לשון מפעיל ממיש את אחרים, אבל לא ימוש ספר התורה. ל' פועל.

פרק יד

פסוק ג
נבוכים הם - לפניהם. כמו נבכי ים. לפיכך שבו אחור שלא ידעו היכן ילכו. כי סגר עליהם המדבר - את דרכם שהוא מקום נחש שרף ועקרב וחיות רעות ודואגים שם מאחריהם. ולפיכך שבו ממקום שהיו חונים באיתם בקצה המדבר ועתה באו בין מגדול ובין הים לחנות על הים והרי נבוכים - נבכי ים לפניהם הרי אין להם מקום לנוס לא לפנים ולא לאחור. נבוכים - סגורים בנבכי ים שלפניהם, כדכתיב: הבאת עד נבכי ים. מבכי נהורת.

פסוק ה
כי ברח העם - מתוך ששבי אחור.
מעבדנו - חטף קמץ. מעבוד אותנו. וכן: משמרו את השבועה. תאכלנו האש, באכלנו לחם לשובע.

פסוק ז
רכב בחור - רכב חשוב ומבוחר.
ושלישים - שרים, לפי שכתוב לפנינו: ומבחר שלישיו טבעו בים סוף.

פסוק ח
יוצאים ביד רמה - לא היו דואגים כלל, עד שראו פרעה ועמו רודפים אחריהם, אז וייראו מאוד.

פסוק יא
המבלי אין קברים - כפל לשון.
למות במדבר - אשר אין לחם ואין מים ואפילו אין רודף אחרינו נמות ברעב.

פסוק טז
וּבְקַעֲהוּ - העי"ן גורמת. כמו: שְׁמָעֵנוּ אדוני אבל מן זכור יאמר זָכְרֵנִי.

פסוק יט
ויסע מלאך האלהים - המוליך את עמוד הענן.
לפני מחנה ישראל וילך - המלאך.
מאחריהם - ומתוך כך.
ויסע העמוד מפניהם ויעמוד מאחריהם - כי המלאך הוליכו להפסיק בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל וישם מאפל ביניהם כדכתיב ביהושע: שלא יוכלו לקרב זה אל זה כל הלילה.

פסוק כ
ויהי הענן והחשך - למצרים.
ויאר - עמוד האש לישראל
את הלילה ולא קרב זה אל זה - מצרים לא קרב לישראל כל הלילה.

פסוק כא
ברוח קדים - בדרך ארץ עשה הקב"ה שהרוח מייבש ומקריח את הנהרות.

פסוק כד
בעמוד אש וענן - בקולות של ברד ואש מתלקחת וענן, כדכתיב: וירעם ה' בקול גדול ויהומם.
ויהם - מהומות קול.

פסוק כה
ויסר את אופן מרכבותיו - כשראו מצרים שנתהממו היו טורחים את אופני העגלות להטותם אחריהם, כדי לנוס ולברוח אחור ולא יכלו אלא היו מנהגים ומטים אותם לפנות לאחור ובכבדות ובקושי גדול, כי היו העגלות והרכב מריבות זו לפני זו. ולמה היו עושים כך? לפי שאמרו מצרים: אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם - עתה בנו, במצרים.

פסוק כו
נטה את ידך - כשעברו ישראל על שפת הים מעבר לים.

פסוק כז
ומצרים נסים לקראתו - כשהיו הופכים אופני מרכבותם לנוס פגעם הים קודם שנהפכו לגמרי ובא להם הים לקראת פניהם. ובני ישראל - כבר הלכו ביבשה בתוך הים.

פסוק כט
ובני ישראל - כבר הלכו ביבשה בתוך הים.

פסוק ל
וירא ישראל - אשר על שפת הים. את מצרים - מתים וטבועים בים. על שפת הים - כשהיו ישראל על שפת הים ראו מיד את הים שב על פני המצרים וטבעו בתוכו, זהו עיקר פשוטו. ובענין זה פירשתי בבראשית: וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום.

פסוק לא
ויאמינו בה' - שאף במדבר לא ימותו ברעב.

פרק טו

פסוק א
גאה גאה - נצחון מלחמה קורין גאות בכמה מקומות: השב גמול על גאים.בית גאים יסח ה' הגוזלים והחומסים בגאות רשע ידלק עני.
רמה בים - תרגום של השליך, וכן: רומי קשת.

פסוק ב
עזי וזמרת יה - עוז וזמרת שבח ישראל יה והוא היה לי לישועה. עזי חטף קמץ ויו"ד יתירה כמו: רבתי בגוים. היושבי בשמים. שכני בחגוי סלע. אבל עֻזִּי אליך אשמורה. פירוש עוזי שלי.
וזמרת - כמו: ושכורת ולא מיין. וכן: תסמר שערת בשרי. כפילו של ראש הפסוק ורוח על פני יחלוף. תסמר שערת הרוח בשרי. וכן תרגם רב יוסף: תצהלב שלהוביתא בשירי. הרי זמרת חסר כמו שכורת ושערת.
זה אלי - אף על פי שלא ראוהו שייך לומר לשון זה כמו: כי זה משה האיש.
ואנוהו - (ואייפהו) כמו: הנוה והמעונגה דמיתי בת ציון. ואינו ל' נוה משלח. כי כפל סופו מוכיח.
וארוממנהו ואנווהו - שניהם לשון כיבוד להקב"ה.

פסוק ג
ה' שמו - נודע ה' משפט עשה.

פסוק ד
ירה בים - כמו: ויורו המורים דרך והשליך.

פסוק ה
יכסיומו - יכסיומו היה לו לומר (פירוש בחולם) אך בשביל וא"ו הראשון בשורק) בא גם השני. וכן: מוצאיו ומובאיו. היה לו לומר מָבוֹאָיו. מן בא מבוא. או מן קם מקום. מן לן מלון, אבל בעלילת מוצאיו אמר מובאיו.

פסוק ו
ימינך ה' - שאתה.
נאדרי בכח - היא.
תרעץ אויב - ימין היא ל' נקבה, כדכתיב: ימין ה' רוממה. ומקרא זה בעין נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם. עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו. כי הנה אויביך ה'. כי הנה אויביך יאבדו. חציו הראשון אינו מסיים דברו עד שיבא חציו האחרון וכופלו ומשלים דברו. אך בחציו הראשון מזכיר במי הוא מדבר.

פסוק ז
תהרוס קמיך - לשון הסרה משפיל ומכניע הדבר מקומתו. וכן: פן יהרסו אל ה' ממקומם להתקרב ולראות. וכן: ויהרסך ממצבך.

פסוק ח
וברוח אפך - ברוח קדים עזה כל הלילה.
נערמו - גבהו למעלה כמו ערימת חטים.
נד - לשון גובה. וכן בירדן, קמו נד אחד.
קפאו - כמו: ובגבינה תקפיאיני.

פסוק ט
אמר אויב - כשראה הים לחרבה.
אריק חרבי - אריק תערי בהוצאת חרבי. וכן: כי חציך נחתו בי. על שם נחיתת דריכת הקשת הוא יורה החצים כדכתיב: ותנחת עלי ידיך. ונחתה קשת נחושה זרועותי לכך הוא קורא ירית החצים נחיתה.

פסוק י
צללו כעופרת [במים אדירים] - במימות שהן אדירים. במים של ים, אף על פי שהן אדירים (ס"א כדכתיב אדירים משברי ים).

פסוק יא
מי כמכה באלים ה' מי כמכה נאדר בקדש - גם זה מן הכפולים שפירשתי אצל ימינך ה' נאדרי בכח. וכן פירושו: מי כמוך באלים ה' - שנאדרה בקודש כמותך.
נורא תהלות - תהלות האמורות בך על ידיהם, אתה יראוי ומאוים, כדכתיב: ויירא העם את ה'.

פסוק יב
נטית ימינך - ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים וישובו וגו'.

פסוק יג
נהלת בעזך - מנהל אתה את ישראל עכשיו, כדי להכניסם ולהורישם את ארץ כנען שהוא נוה קדשך.

פסוק יד
יושבי פלשת, אלופי אדום, אילי מואב - כל אלו שכיני ארץ ישראל.

פסוק טז
עד יעבור - שניהם עד יעבור את הירדן אל ארץ ישראל כפל אחד של עברת הירדן, כעין ימינך ה'. לפי הפשט.
בגדול זרועך - כמו בזרוע גדלך. וכן: קדוש היכלך בתהלים. כמו: היכל קדשך.

פסוק יז
מִקְדָּשׁ - קו"ף של מקדש דגושה ודל"ת רפה וכן: הַצְּפִינוֹ. וכן מִשְּׁתֵי עיני מפלשתים. הדגש שבקוף של מקדש עושה את החטף (שבו) מגיע. ולכך הדל"ת של אחריו רפה. וכן הצפינו. וכן: משתי.

פסוק יח
ה' ימלוך - לאחר שתתישבו בארץ ישראל תוודע מלכותו של הקב"ה בכל המלכויות.

פסוק יט
כי בא סוס - וניערו בים. וישראל - כבר הלכו ביבשה בתוך הים. אז - ותקח מרים הנביאה וגו'. וכמוהו כאשר צוה ה' את משה ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת. וכן בירמיה: כי בא ירמיה אל בית הבור ואל החנויות וישב שם ירמיה ימים רבים וישלח המלך צדקיהו ויקחהו.

פסוק כ
ותקח מרים הנביאה וגו'. וכמוהו כאשר צוה ה' את משה ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת. וכן בירמיה: כי בא ירמיה אל בית הבור ואל החנויות וישב שם ירמיה ימים רבים וישלח המלך צדקיהו ויקחהו.
הנביאה - קורא בעל דברי שבח או תוכחות בני אדם.
אחות אהרן - על שם הבכור קורא אחות, כמו שפירשתי אצל אחות נביות ואחות לוטן.

פסוק כב
וַיַּסַּע - הפעיל אבל ויסע. הוא עצמו נסע. וכן: וַיִּפֶּל בקרב מחנהו. וַיִּגַּשׁ את פר החטאת לשון מפעיל. אבל ויפול ויגש. לשון פועל.

פסוק כה
וירהו - לשון יורו משפטיך.
שם שם לו חוק ומשפט [ושם נסהו] - שם במרה על ידי עלילות (הנסיון) אשר שם (להצמיאם) למים ואח"כ ריפא להם את המים, התחיל להוכיחם שיקבלו עליהם את החוקים ואת המשפטים אשר ילמדם והוא יעשה צורכיהם. והיאך שם לו חוק ומשפט? שאמר להם: אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך וגו' ושמרת כל חקיו, שציוה אתכם.

פסוק כו
כל המחלה אשר שמתי במצרים - שעשיתי מימיהם דם ולא היה להם מים לשתות.
לא אשים עליך כי אני ה' רפאך - אשר רפאתי למים. כדכתיב לשון זה באלישע כשריפא המים.
כל המחלה - במים מדבר, כדכתיב: וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך.

פרק טז

פסוק א
בחמשה עשר יום לחדש השני - אז פסקו להם עוגות שהוציאו ממצרים.

פסוק ג
ביד ה' - מיתת (הבאים בכלח אלי קבר ולא ברעב.
על סיר הבשר - כמו: ועליו מטה מנשה.

פסוק ד
ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו - אף אם יתכוונו ללקוט הרבה לא ימצאו בבתים אלא (יום דבר יום ביומו, כדכתיב וימודו בעומר. איש לפי אכלו לקטו.

למען אנסנו - מתוך שבכל יום ויום עיניהם תלויות למזונותיהם אלי מתוך כך יאמינו בי וילכו בתורתי. כמו שמפורש בפרשת והיה עקב: ויענך וירעיבך.

פסוק ה
והכינו - את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו.
והיה משנה - אף על פי שבכל יום לא מצאו אלא עומר לגלגולת, ביום הששי ימצאו כפליים, שני העומר לאחד.

פסוק ו
כי ה' הוציא אתכם - ולא כמו שאמרתם כי הוצאתם אותנו.

פסוק ז
ובוקר וראיתם את כבוד ה' - שימטיר לכם לחם בבוקר.

פסוק יב
וידעתם כי אני ה' אלהיכם - אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים.

פסוק יד
ותעל שכב הטל - שהיה מצפה את המן ומכסהו ודרך טל לעלות.
מחספס - אין לו חבר ופתרונו [לפי] ענייני מפוזר.
ככפור - שקורין גרישל"א.

פסוק טו
ויאמרו איש אל אחיו מן הוא - לפי שלא ידעו מה הוא. וגם דונש פתרו כן. וסוף המקרא מוכיח.
כי לא ידעו מה הוא - ואני אומר: מן הוא. ותרגומו: של מה ולפי שהוא לשון מצרי ובאותו לשון היו רגילין שהוא כמו מה. כתבו משה באותו לשון שאמרו להודיענו, שלפיכך ויקראו [בית] ישראל את שמו מן - על שהיו תמיהים ואומרים:
מן הוא - כמו מה הוא. וכן: יגר שהדותא. וכמוהו הפיל פור הוא הגורל לא היה צריך לכתוב אלא הפיל הגורל הואיל ובלשון הקדש נכתבה המגילה אלא להודיענו על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור. ואילו לא נכתב מתחילה בלשון שהיו אומרים באותה המלכות לא היינו יודעים למה נקרא פורים.

פסוק יז
וילקטו - בלא עומר ובלא מדה.

פסוק יח
וימודו - בבתים. וימודו. מן מדד. סבב מן ויסובו.

פסוק כב
ויגידו למשה - מה שמצאו משנה ואם יותירו ממנו עד מחר ומשה לא הגיד להם עד עתה מה שאמר לו הקב"ה מיום הראשון, והיה ביום הששי (וכו' יביאו) והכינו את אשר יביאו והיה משנה.

פסוק כג
ויאמר אליהם הוא אשר דבר ה' - מיום ראשון ואני לא הגדתי לכם. ומשה נתכוון שיהיו תמיהים כשימצאו משנה להודיע להם עתה כבודו של יום השבת.
אפו - אפו היה לו לומר בחטף פתח קטן, כמו מן אכל אֶכֹל. מן אמר אֶמֹר. מן אפה אֶפֵּה לשון צווי, אלא בשביל שאינו מחובר לאחריו אלא מנוגן ברביע שהוא מנגוני המלכים, לכן נקוד בצירי ולא מצאתי דוגמתו אלא הֶבוּ. אהבו הבו קלון מגניה (הושע ד' י"ח).

פסוק כד
ולא הבאיש - ואפילו רימה שרגילה לבא מהרה, לא היתה בו.

פסוק כו
לא יהיה בו - המן.

פסוק ל
וישבתו העם - מכאן ואילך, ביום השביעי.

פסוק לא
וטעמו כצפיחת בדבש - ולהלן הוא אומר: והיה טעמו כטעם לשד השמן. פירשו רבותינו: כדבש לתינוקות שמן לזקנים. ואני אומר לפי פשוטו: כשאוכלין אותו כמות שהוא בלא טחינה הוא כצפיחית בדבש. כמו האגוזים קודם טחינה וכתישה מתוקין הם, אבל להלן כתיב: וטחנו ברחים או דכו במדוכה, לפיכך והיה טעמו (כשמנה) לשמנונית כמו האגוזים שנעשים שמן לאחר כתישה וכן הזיתים ולפיכך כתיב כאן וטעמו (ס"א שם והיה טעמו שמתחלף טעם המתיקות ונעשה טעם שמן.
כצפיחית - אין לו חבר, אבל צפחת מים כלי הוא.
גד - מין קטניות הוא עגול.
כזרע גד לבן - כעין הבדולח כדכתיב להלן: ועינו כעין הבדולח. אבל זרע גד אינו לבן.

פסוק לג
ויאמר משה אל אהרן - לאחר שהוקם את המשכן, בשנה שנייה שהיה שם ארון העדות. קח נצנצת אחת וגו'.

פסוק לד
לפני העדות - הארון.

פסוק לה
אל קצה ארץ כנען - כדכתיב ביהושע: וישבת המן ממחרת.

פרק יז

פסוק ז
היש ה' בקרבנו - אם יתן לנו מים.

פסוק יא
כאשר ירים משה - ידו והמטה.
וגבר ישראל - שכן דרך עורכי מלחמה, כל זמן שרואים הרמת נסים קונפט"ן ב"ל הן מתגברין וכשהוא מושלך רגילין לנוס ולהנצח.

פסוק יב
אמונה - קיימין בחזקן. וכן: ותקעתיו יתד במקום נאמן, מקום חזק. וכן:בכל דור ודור אמונתו, קיומו לדור דור. וכן: וחלים רעים ונאמנים חלאים ארוכים וקיימים

פסוק יג
ויחלש - נצחם. כדכתיב: קול ענות חלושה.

פסוק יד
באזני יהושע - שימלוך עליהם ויקיים מצותי, למחות את שם עמלק.
כי מחה אמחה וגו' - כי אני רוצה שימחה את שמו.

פסוק טו
ה' ניסי - שהמטה של הקב"ה היה לנס על הגבעה וגם לעתיד ירים אותו הקב"ה לנס על ההרים להלחם בעמלק, שהרי אמר לו עכשיו: כי מחה אמחה את זכר עמלק - וזהו שמפרש והולך.

פסוק טז
ויאמר כי יד על כס יה וגו' - לכך אני קורא שם המזבח ה' נסי. דוגמת שם אדם ששמו אליעזר או עמנו אל, שהרי הרים הקב"ה את ידו על כסאו וישבע כי מלחמה לו בעמלק מדר דר, דוגמת: כי אשא אל שמים ידי. זהו עיקר פשוטו. ויש מפרשים: כשתהיה ידי וחוזק על כסא יה שזהו כסא מלכי ישראל, אז תהיה מלחמה בעמלק. ואין נראה כלל

בעיני שכי תהיה יד היה לו לומר, אבל למעלה הוא מוסב כמו שפירשתי ופירושו שהרי יד על כס יה.

פרק יח

פסוק א
אשר עשה אלהים למשה - שלא הזיקו פרעה ושהגדילו הקדוש ברוך הוא בעיני פרעה ועבדיו ועשה לישראל נסים על ידו.

פסוק ב
אחר שלוחיה - לאחר שהחזירה ושלחה משה ממצרים, שלא ראינו עד עכשיו שהחזירה לבית חמיו. ויש מפרשים: ואחרי כן שלח לה נדוניתה, כדכתיב: שילוחים לבת פרעה. ונראה הוא פשט, שלא מצינו מקראות בענין זה, אלא קודם ששלחה יתרו לה ולבניה במדבר היה לו לכתוב למעלה אחר פרשת דמים למולות, ואח"כ חזר משה ושלחה אצל אביה (לה ולבניה) דוגמת וחם הוא אבי כנען.
אחר שלוחיה - כמו: ואחר תטהר. וכמו שפירשתי אחר נאחז בסבך. קדמו שרים אחר נוגנים.

פסוק ו
ויאמר - שליח יתרו אל משה.

פסוק ח
התלאה אשר מצאתם בדרך - רדיפת פרעה לים. ומן ובשר שנתן להם הקב"ה.

פסוק ט
ויחד - מגזירת (חדה) [חדות] כמו: עוז וחדוה. כדין כל תיבה של בג"ד כפ"ת שמגזרת חטופי למד פעל שסופם דגשים. מן בכה ויבך. מן פתה ויפת בסתר לבי. יפת אלהים ליפת. אל תוסף על דבריו. מן שבה וישב.

פסוק י
אשר הציל אתכם - משה ואהרן.
מיד מצרים ומיד פרעה - ואת העם הושיע משיעבוד מצרים.

פסוק יא
מכל האלהים - כי אין כח בהם לנקום צרת מאמיניהם.
כי בדבר - כלומר: כי על כל דבר - אשר זדו - מצרים - עליהם - נתעולל בהם, זהו עיקר פשוטו.

פסוק יב
ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה - לכבוד יתרו באו ומשה לא הוצרך להזכיר כי האהל שלו הוא.

פסוק יג
לשפט את העם - אפילו אם בא יתרו קודם מתן תורה דיני ממונות היה להם מעולם. אף כי אמרו רבותינו כי במרה נתנו להם דינים, כדכתיב שם: שם לו חוק ומשפט. ונראים הדברים שאחר מתן תורה בא. כתיב כאן: אשר הוא חנה שם הר האלהים. ולפנינו הוא אומר: בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחן שם ישראל נגד ההר, נמצאת פרשת רפידים וחניית ההר קדמה לפרשה זו וכדי שלא להפסיק בפרשיות של מצות, הקדים פרשת יתרו.
מן הבקר עד הערב - לפי שהוא לבדו שפט את כל העם ואין לו מסייעים.

פסוק יד
מדוע אתה יושב לבדך - ולפיכך כל העם נצב עליך מן הבקר עד ערב.

פסוק טו
כי יבא אלי העם לדרש אלהים - כלומר: אני לבדי צריך לשאול אל אלהים. ואין בהם רגיל לדבר אל אלהים כי אם אני לבדי.

פסוק יח
נבל תבל - כמו: ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו. לשון שלך מתבלבלת להשיב לכמה בני אדם יחד וגם הם מתבלבלים לשונם, זה צועק וזה צועק ואין בך כח להשיב לכולם כסדר, זה אחר זה.

פסוק יט
ויהי אלהים עמך - כלומר: ויכלת עמוד.
היה אתה לעם מול האלהים - לאותם דינים שצריך לדרוש אלהים, אתה תשמע מה יאמר לך הקב"ה והזהרתה אתהם. וזה הדבר הקשה יביאו אליך אבל שאר דינים הנודעים (בקל לחכמי ישראל שתשים עליהם ישפטו הם והקל מעליך.

פסוק כא
אנשי חיל - אנשי ממון וגבורה שלא יגורו מפני איש.
שונאי בצע - שוחד וגזל קרוי בצע בכל מקום, הוי בוצע בצע רע לביתו. מה בצע כי נהרוג את אחינו. מה שכר. כי יבצע כי ישל אלוה נפשו.

פסוק כב
כל הדבר - לדרוש אלהים.

פסוק כג
וצוך אלהים - כשיצוך אלוה לשפטם.
ויכלת עמוד - ע"י מסייעך.
וגם כל העם הזה - הנצב עליך מן הבקר ועד הערב יבא מהרה איש איש אל ביתו בשלום.

פסוק כו
ישפוטו הם - כמו: לא תעבורי מזה. בכמה מקומות (וא"ו מלאפו"ם במקום וא"ו חול"ם).

פרק יט

פסוק ב
נגד ההר - הנזכר למעלה. תעבדון את האלהים על ההר הזה.

פסוק ד
על כנפי נשרים - שהעברתי אתכם את הים ביבשה כנשרים שעוברים ימים דרך פריחה
גם שלא הוזקתם כדכתיב: כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף.
ואבא אתכם אלי - להיות אני לכם לאלהים.

פסוק ה
כי לי כל הארץ - וכל העמים שלי ולא בחרתי כי אם אתכם לבדכם.

פסוק ו
ממלכת כהנים - שרים כמו: ובני דוד כהנים היו.

פסוק ח
וישב משה את דברי העם אל ה' - למחר כמו שמפרש והולך: ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגו'.
אז - ויגד משה את דברי העם אל ה'.
זהו - וישב משה וגו' - כולל. ואח"כ מפרש, כך אמר לו משה להקב"ה: כבר מאתמול קבלו עליהם לעשות מה שתצום. וכמוהו: ותצא אש מלפני ה' ותאכל את העולה ובתוך כך, ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא וגו' ותצא אש מלפני ה' מצא נדב ואביהוא לפני מזבח הזהב שבהיכל בהקריבם עליו אש זרה ושרפם ויצא לחוץ ואכל את העולה על מזבח הנחושת שבעזרה חוץ להיכל. וכן בספר שופטים בפ' מיכה: וישב את אלף ומאה הכסף לאמו ותאמר אמו הקדיש הקדשתי את הכסף לה' וגו' וישב את הכסף לאמו.

בתחלה אמר הפסוק: וישב את הכסף לאמו. ופירש אח"כ כיצד ותאמר אמו וגו', וישב הכסף לאמו.

פסוק ט
בעב הענן - עב וחשך שלא להסתכל בשכינה.

פסוק י
וקדשתם - לשון הזמנה, כמו: התקדשו למחר ואכלתם בשר.

פסוק יא
ירד ה' לעיני כל העם - יש לומר ויאמר ה', של תחלת הפסוק ע"י מלאך. לכן אמר: ירד ה'. ולא הקב"ה בעצמו מדלא כתיב ארד. כמו שפירשתי: וה' המטיר על סדום וגו' מאת ה' מן השמים. וגם בהגדות ראשון שבפסוק גבריאל והשני הקב"ה.

פסוק יב
והגבלת - הראה להם ועשה להם סימני גבול עד היכן יכולין לקרב.

פסוק יג
לא תגע בו יד - הנוגע בהר שאמרתי. מות יומת - מרחוק ימיתוהו שלא יקרבו אל ההר להמיתו ויתחייבו גם הם מיתה. לכן לא תגע בו יד להימתו אלא יורוהו בחצים מרחוק, או ישליכו עליו אבנים לסקלו.
במשוך היובל - בהסתלק שכינה ויפסקו קול השופרות והלפידים.

פסוק יח
עשן כלו - חציו קמץ וחציו פתח כי לשון פעל הוא. העשין כולו. אבל עָשָׁן שהוא שם דבר כולו קמץ. [כְּעֶשֶׁן] כעישון פומיאה בלע"ז. ואילו היה שם דבר היה לו לומר כַּעֲשַׁן הכבשן כאשר יאמר מן דבר. דבר השמיטה. מן בקר בָּקָר זבח השלמים. כן יאמר מן הבית ימלא עשן. עשן הכבשן כשהוא דבוק.

פסוק יט
משה ידבר - אל הקב"ה ואין קולו נשמע לשום אדם אלא להקב"ה. אבל הקב"ה יעננו למשה בקול גדול בשביל קול השופר שהולך וחזק מאד וצריך שיהיה קולו של הקב"ה נוצח קול השופר להשמיע למשה.

פסוק כא
פן יהרסו - ממצבם להתקרב ולראות.

פסוק כב
הכהנים - הבכורות.

יתקדשו - בעמידתן.

פסוק כג
ויאמר משה אל ה' לא יוכל העם וגו' - המפרש שכך אמר משה כבר אמרת לנו זה שלשת ימים והגבלת את ההר. השמרו לכם עלות בהר. ולמה את צריך לומר לי עכשיו פעם שנייה? טעות הוא בידו, שהרי מזרזים לאדם בשעת מעשה אף לאחר שזרזוהו קודם מעשה שמזרזים לאדם פעם שנייה בשעת מעשה, לומר עתה הגיע הזמן לעשות מה שאמרתי. ועוד פסוק שני שחזר, אמר לו: לך רד. מה בא לחדש? אלא כך אמר משה להקב"ה דרך שאלה וכך שאל לו. אתמול שלשום אמרת לי, שלא יוכל העם לעלות אל הר סיני, כשהזהרת את העם ע"י בהגבלה. אמרת לי: השמרו לכם עלות בהר ועכשיו אתה אומר לי: פן יהרסו אל ה', שמא אתה מוסיף שאפילו להתקרב מעט כדי להסתכל ולראות אפילו רחוק מן ההר אסור?! והשיב לו הקב"ה: לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה'. וגם עתה לראות בלא עלייה לא אמרתי לך.

פסוק כה
ויאמר אליהם - מצות הגבלה מעכשיו.

פרק כ

פסוק ג
לא יהי וגו' - שאני לבדי הוצאתיך.

פסוק ה
לשנאי - אם הבנים שונאי.

פסוק ו
ועושה חסד לאלפים - לבנים שלשים רבעים חמשיים עשיריים מאות ואלפים בנים אלפים הם אלף דור. ולא קשו קראי אהדדי לפי הפשט, בכאן מדבר בבנים ובבני בנים וכל בנים דור אחד ובני בניהם דור שני והבנים של דור אחרון. אחרון של אלף קורים בנים, בנים אלפים, אבל במשנה תורה שאינו מזכיר לא בנים ולא שלשים ולא רבעים, דכתיב שם: וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים וגו' לאוהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור ואותו אלף הוא בנים אלפים.

פסוק ז
לא תשא וגו' - כל זה מכבודו של הקב"ה וגם שמירת שבת שאחריו. וגם כיבוד אב ואם שהוקש כבודם לכבוד של מקום, כדכתיב: כבד את ה' מהונך.

פסוק ח
זכור את יום השבת - כל זכירה הכונה על ימים שעברו, כמו: זכור ימות עולם וגו' בהנחל עליון גוים. זכור את היום הזה. לעולם כי לשעבר ביום הזה יצאתם ממצרים. זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר. זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה. אף כאן זכור את יום השבת - של ששת ימי בראשית, כמו שמפרש והולך כי ששת ימים עשה ה' וגו' - כמ"ש כאן. ולפיכך נכתב כאן זכור, כדי לקדשו להיות שובת ממלאכה.

פסוק יא
על כן ברך ה' את יום השבת - כמו שפירשתי בבראשית. כי על כן - אשר ברך ה' את יום השבת - שבהגיע את יום השבת כבר ברא הקב"ה כל צרכי הבריות ומזונותם ונמצא השבת מבורך מכל טוב. ולכך ויקדשהו - לשבות בו לעדות, כמו ששבת הקב"ה שברא תחלה הכל ואח"כ שבת.

פסוק יג
לא תרצח - כל רציחה - הריגה בחנם היא בכל מקום. מות יומת הרוצח. הרצחת וגם ירשת. צדק ילין בה ועתה מרצחים. אבל הריגה ומיתה יש בחנם כמו: ויהרגהו דקין. ויש בדין כמו: והרגת את האשה. ומה שכתוב: אשר ירצח את רעהו בבלי דעת, לפי שמדבר בענין רוצח במזיד, לכך הוא אומר: ואם רציחה זו בבלי דעת פטור. זו תשובה שהשבתי לאפיקורסים והודו לי. ואף על פי שיש בספריהם אני אמית ואחיה בלשון לטי"ן של לא תרצח, הם לא דקדקו.

פסוק טו
רואים את הקולות - הברד והאבנים, כדכתיב: קולות אלהים וברד.

פסוק טז
ויאמרו אל משה - לאחר ששמעו עשרת הדברים.
דבר עתה עמנו - ואלמלא שאמרו כך, יש לומר שהיה אומר להם הקב"ה כל המצות מפיו.

פסוק יז
נסות - להוכיח אתכם.

פסוק כ
אלהי כסף ואלהי זהב - אפילו לזכרון שמים.
לא תעשו - שיש בהם טועים וסבורים שיש בהם ממש ואף על פי שצוה הקב"ה לעשות כרובים על הארון לשבתו. נעשה דוגמת כרובי כסא של מעלה ולא להשתחוות להם.

פסוק כא
מזבח אדמה תעשה לי - לפי שהעובדי כוכבים היו עושים אשריהם על המזבחות. כדכתיב בגדעון: ואת האשרה אשר עליו תכרת וכתיב בזכר: בניהם מזבחותם ואשריהם וגו' לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח. לכך אומר הקב"ה: אפילו אם תעשה לי מזבח לא תעשהו אלא מאדמה שאין רגילים [לעשות] ציורים וצלמים כי אם מלאכה חלקה. ואף אם תרצה לעשות מזבח אבנים - אבנים שלימות תבנה את מזבח ה' אלהיך. מזבח אבנים לא תניף עליהם ברזל, ככתוב במשנה תורה.

פסוק כב
לא תבנה אתהן גזית - כי כשבונין אותם גזית בכלי ברזל רגילין המסתתים לעשות בהם ציורים וצלמים, כדכתיב בישעיה גבי צלמים: חרש ברזל מעצר ופעל בפחם ובמקבות יצרהו. יתארהו בשרד יעשהו במקצעות ובמחנה יתארהו.

פסוק כג
לא תעלה במעלות - לפיכך עשוי של אבנים משופע גבוה עשר וארכו של שלשים וגם מלח משליכים עליו, שלא יחליקו הכהנים בעלותם בו.

פרק כא

פסוק א
ואלה המשפטים - ידעו ויבינו יודעי שכל כי לא באתי לפרש הלכות אף על פי שהם עיקר כמו שפירשתי בבראשית, כי מיתור המקראות נשמעים ההגדות והלכות ומקצתן ימצאו בפירושי רבינו שלמה אבי אמי זצ"ל. ואני לפרש פשוטן של מקראות באתי ואפרש הדינים וההלכות לפי דרך ארץ. ואעפ"כ ההלכות עיקר, כמו שאמרו רבותינו: הלכה עוקרת משנה. לשש שנים יצא ביובל. ויש שנותן חילוק ביניהם.

פסוק ב
כי תקנה עבד עברי - במכרוהו בית דין הכתוב מדבר, כדכתיב: ואם אין לו ונמכר בגניבתו, אבל מוכר עצמו בעניותו כתיב בפרשת בהר סיני: כי ימוך אחיך ונמכר לך וגו' וכתיב בו:עד שנת היובל יעבד עמך, ובכאן הוא אומר: שש שנים יעבד, במכרוהו בית דין. יש מרבותינו, שמשווה דינם בגזרה שווה, ואם יוכל קודם לשש שנים יצא ביובל. ויש שנותן חילוק ביניהם.
ובשביעית - שביעית למכירתו ולא שביעית לשמטה.

יצא לחפשי - פעולה שאילו היה ל' אדם שהוא חפשי. היה לו לינקד בחטף (בשוא) לְחָפְשִׁי.

פסוק ג

אם בגפו יבא בגפו יצא - כולל ואח"כ מפרש. אם בגפו - לבדו נכנס בבית אדוניו שאין לו אשה עדיין שתכנס עמו. או אפילו - אדוניו יתן לו אשה - מ"מ יצא בגפו שהאשה שנתן לו אדוניו תהיה לאדוניה. ועתה אפרש כיצד: שאם בעל אשה הוא - או לא יצא בגפו אלא תצא אשתו עמו. אבל - אם אדוניו יתן לו אשה וגו' - כמו שנכנס בגפו כן יצא בגפו. ובשפחה כנענית שמסר לו אדוניו מדבר.

פסוק ו

אל האלהים - דיינים.

הדלת או אל המזוזה - לעין כל רוצע אזנו לסימן עבדות. ומזוזה אפילו בבית אבנים של עץ הם, ויכול לרצוע באזנו ובדלת.

לעולם - לפי הפשט: כל ימי חייו, כמו שנאמר בשמואל: וישב שם עד עולם.

פסוק ז

לא תצא כצאת העבדים - בשש שנים, אלא יקחנה לו לאשה כמו שמפרש והולך.

פסוק ח

אם רעה בעיני אדוניה, שאינו רוצה לקיים לא תצא כצאת העבדים דמשמע שיקחנה לאשה. אם רעה מכוערת היא בעיני אדוניה, אשר אינו רוצה ליעדה לו לאשה.

בבגדו בה - מאחר שהוא בוגד בה שאינו מייעדה, כדכתיב במלאכי באשת נעורים: אשר בגדת בה והיא חברתך ואשת בריתך.

והפדה - מגרע בפדיונה ויוצאה בפדיון, לפי מותר שנים הנותרות.

פסוק י

שארה - מזונות, כמו: ואשר אכלו שאר עמי.

כסותה - מלבושים.

ועונתה - בית דירה. לפי הפשט ל' מעון, כי המ"ם של מעון כמו מ"ם של מקום ושל מלון, שאינו עיקר. הרי מזון וכסות ומעון.

פסוק יא

ואם שלש אלה - שלא יקחנה, ולא לבנו ייעדנה, ולא יניח לפדותה.

ויצאה חנם - ע"י ב"ד. וחכמים פירשו: בסימני נערות, אף על פי שלא הגיע לא שש ולא יובל.

פסוק יג
ואשר לא צדה - כמו: ואתה צודה את נפשי לקחתה. שלא הערים להרגו.
אנה לידו - כי חייב מיתה בידי שמים היה.
ושמתי לך מקום - כשיהיו ערים לשבת. לפי שאמר להם כבר: לא תרצח וגם: כבד את אביך. לפיכך פירש כאן עונשן. גם - וגונב איש ומכרו - לפי שאמר: לא תגנוב - ופירשוהו חכמים, בגונב נפש דבר הלמד מענייננו, שמדבר בחייבי מיתות ב"ד.

פסוק טו
ומכה אביו - בעושה חבורה פירשו רבותינו.

פסוק יח
או באגרוף - לפי הפשט: כתרגומו, מין אבן או לבנה שהרי בהשלכת אבן מדבר הכתוב. וכן מצאתי בתורת כהנים בנגעי בתים אצל וחלצו האבנים. בלבנים או [בטורמסין]. וכן: להכות באגרוף רשע. באבן גדולה אשר ימות ויחבל בה.

פסוק יט
אם יקום והתהלך וגו' - ואם ימות אפילו לזמן מרובה, מות יומת מכהו. אבל בעבדו אינו חייב אלא אם מת תחת ידו, אבל אם יום או יומים יעמוד פטור.
שבתו - בטול מלאכתו.

פסוק כ
בשבט - בדבר שאדם רגיל להכות את עבדו להוכיחו, אבל בחרב לפי הפשט אחר יום או יומים חייב מיתה, שאין זה דרך תוכחה אלא דרך רציחה ובעבד כנעני מדבר, אבל עבד עברי ישראל אינו כספו אלא כשכיר כתושב יהיה עמך, ודינו כישראל לכל דבריו, אלא שמוסר לו רבו שפחה כנענית.

פסוק כא
כי כספו הוא - ודינו להכותו דרך תוכחה.

פסוק כב
ולא יהיה אסון - באשה.
בפלילים. בשומת הדיינים.

פסוק כג
ונתתה נפש תחת נפש - ופטור מדמי וולדות.

פסוק כד
עין תחת עין - דמי עין דכוותה. וכל אלו הדברים דרשו מה צורך עין תחת עין וגו'. פסוק זה כולו בחסרון אברים.

פסוק כה
כויה תחת כויה - אף על פי שאין בכלל אלו חסרון אבר, חייב דמי צער ובשת ורפוי.
פצע - מכת חרב.
וחבורה - בציפורניו דבר מועט.

פסוק כו
תחת עינו - בעבד כנעני.

פסוק כח
סקול יסקל השור - לפי הפשט:
ולא יאכל את בשרו - לא לנכרי ולא לכלב לאחר שנסקל ואף על פי שהנבלה וטריפה כתוב בם: או מכור לנכרי לכלב תשליכון אותו, כאן אינו מותר בהנאה לאחר סקילה.
וחכמים פירשו: משנגמר דינו אסור, אפילו שחטו לאחר גמר דין.
ובעל השור נקי - כל זמן שלא הועד בו.

פסוק כט
וגם בעליו יומת - בידי שמים ואם יתן כופר, פטור ממיתה בידי שמים.

פסוק לב
אם עבד - כנעני יגח השור המועד, או שור תם פטור.

פסוק לג
וכי יפתח איש בור - שהוא עמוק ונגמרה מלאכתו כבר ופשע ולא כיסהו, או אפילו כי יכרה איש בור ולא יכסנו בכל יום לעת ערב בצאתו ממלאכתו, לפי שעדיין למחר צריך ליכנס בו ולחפור עוד וטורח הוא לו לכסותו בכל יום, אף על פי כן חייב הוא.

פסוק לד
בעל הבור - הפותח או הכורה.
והמת יהיה לו - לפי הפשט: כיון שמשלם כל דמיו בדין הוא שהמת יהיה למזיק .אבל חכמים פירשו: ניזק, כי פחת הנבילה דניזק הוא.

פסוק לה
וחצו את כספו - חכמים פירשו כל הפסוק: כי עולה הכל לתשלומי חצי נזק, ופירשו שוויו של חי ושל מת לפי ענין חצי נזק.

פסוק לז
חמשה בקר - אמרו חכמים: שור שביטלו ממלאכתו חמשה.

פרק כב

פסוק א
אם במחתרת - ובלילה או להרוג או ליהרג בא לפיכך אין לו דמים. תשלומי דמים אלא פטור ההורגו.

פסוק ב
אם זרחה השמש - שהיה גונב ביום.

פסוק ג
אם המצא תמצא בידו - שלא מכרו.
חיים - שלא טבחו אז שנים ישלם ולא ארבעה וחמשה.

פסוק ד
כי יבער - מאכיל את בעירו בשדה אחר.
מיטב שדהו וגו' - מעידית שבנכסיו ישלם לו קרקע או שוה כסף, כך פירשו רבותינו.
ולפי פשוטו משמע: לפי מיטב שדהו וכרמו של זה הניזק ישלם, כי שמא מן מיטב אכלו בהמותיו של מזיק.

פסוק ה
כי תצא אש - שלא שמר בעל האש את אשו יפה והזיק ע"י רוח המצוי.
גדיש - שנקצר כבר או אפילו הקמה מחוברת, או אפילו השדה ליחכה וסיכסכה אבניו.

פסוק ו
כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור - בפרשה זו פוטר את השומר מגנבה ואבדה ובפרשה שניה מחייבו בגנבה ואבדה. ופירשו רבותינו: ראשונה בשומר חנם, שניה בשומר שכר. ולפי פשוטו של מקרא: פרשה ראשונה שכתוב בה: כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמר - מטלטלין הם ולשומרם בתוך ביתו כשאר חפציו נתנן לו, לפיכך אם נגנבו בביתו פטור, כי שמרן כשמירת חפציו. אבל פרשה שניה שכתוב בה: כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור - ודרך בהמות לרעות בשדה ודאי כשהפקידם על מנת לשומרם מגנבים הפקידם לו ואם נגנבו חייב.

פסוק ז
אם לא ימצא הגנב ונקרב וגו' - פירשו רבותינו: אם לא ימצא, כמו שאמר השומר: נגנב ממני אבל הוא עצמו גנבו, ואם נקרב ונשבע בפני הדיינים, ישלם הוא כפל כשירשיעון אותו הדיינים וישלם שנים לרעהו. ואני לפי הפשט אפרשנו. אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית הוא השומר, שלא שלח ידו במלאכת רעהו - אלא נגנבה הימנו ויפטר.

פסוק ח
על כל דבר פשע - אבידה שנגנב הפקדון בין שור בין שה בין שלמה בין כל אבידה, שיאמר המפקיד כי הוא זה הממון שגנב הימנו. או הגנב או השומר, אשר ירשיעון - הדיינים ע"פ עדים, ישלם שנים לרעהו.

פסוק ט
ומת או נשבר - שטרפו ארי או חיה רעה, שכשם שמת או נשבה מְדַבֵּר שֶׁאָבְדָה כל הבהמה, הוא הדין לנשבר. שכל הבהמה הופסדה שהרגה ארי או חיה רעה. שכן מצינו בנביא שהרגו הארי וחמור והאריה עומדים אצל הנבילה ולא אכל האריה את הנבילה ולא שבר את החמור. אין רואה.

פסוק י
שבועת ה' - ופטור באונסים.
ולקח בעליו - השבועה.

פסוק יב
יביאהו עד - קצת מאברי הטריפה לעדות, כדכתיב: כאשר יציל הרועה מפי הארי שני כרעים או בדל אוזן.

פסוק יג
וכי ישאל - בהמה לעשות בה מלאכתו.
ונשבר או מת - נטרפה או מת.
בעליו אין עמו - במלאכת אותה הבהמה לפי הפשט. וכמדרש חז"ל: אפילו במלאכה אחרת, אם הוא עמו במלאכה פטור השואל מונשבר או מת.

פסוק יד
אם שכיר הוא - ששכר בהמת חבירו לעשות בה מלאכתו.
בא בשכרו - כלומר, שכר הוא נותן לו ואינו דומה לשואל לפיכך פטור מאונסין, אבל בגניבה ואבידה חייב כשומר שכר. ויש מי שאומר: שאף בגניבה ואבידה הוא פטור ואינו חייב אלא בפשיעה כשומר חנם, מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה בבבא קמא.

פסוק טו
אשר לא ארשה - שאם ארשה חייב סקילה, כדכתיב במשנה תורה.
מהר ימהרנה - כמוהר הבתולות. חמשים כסף באונס את הבתולה ונתן לאבי הנערה חמשים כסף. והוא הדין למפתה.

פסוק יז
מכשפה לא תחיה - לפי שדרך נשים כשפניות לעשות מעשיהם בסתר במחבואות במערות, כמו שמצינו בשמונים נשים באשקלון שתלה שמעון בן שטח, לכן הוא אומר: לא תחיה - לא תתיאש מלחקור אחריהם. לא תניחם לחיות ע"י עצלות, אלא חקור אחריהם להורגן.

פסוק יט
זבח לָאֱלֹהִים - פתח. אבל לֵאלֹהִים משמע לשמו של הקב"ה.
לאלהים - לאותו שאמרתי לך: לא יהיה לך אלהים אחרים.
יחרם - יהרג.

פסוק כ
לא תונה - בדברים. שהרי בממון כתיב לא תונו איש את אחיו. והוא הדין לכל ישראל, אלא שדיבר הכתוב בהווה שיכול להונות את הגר במעשה אבותיו ועל מעשיו בגיות.
ולא תלחצנו - לעשות מלאכתך. לפי שהוא בלא גואל, כדכתיב: וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם.
כי גרים הייתם - כמו שמפורש לפנינו ואתם ידעתם את נפש הגר. כי גרים הייתם - ולפי שצרתו מרובה עונשו מרובה.

פסוק כא
לא תענון - כמו: למען ענותו בסבלותם ודיבר הכתוב בהווה.

פסוק כג
והיו נשיכם וגו' - מדה כנגד מדה.

פסוק כד
לא תהיה לו כנושה - כשיגיע זמן מלוה לגבות אל תדחוק אותו לקחת משכון, כדכתיב: והנושה בא לקחת וגו'. או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו. כל נושה כשמגיע הזמן בא לקחת משכון.
לא תשימון עליו נשך - למען הרחיב את זמנו.

פסוק כה
אם חבל תחבל - ע"י ב"ד, כדכתיב: בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החוצה. אבל אתה לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו. וזהו - לא תהיה לו כנושה.
עד בא השמש - כל היום השיבהו לו, כי חכמים פרשוהו בכסות יום.

פסוק כו
ושמעתי כי חנון אני - אף על פי שמן הדין יש לו משכון ואינו חייב להחזירו אלא לפנים משורת הדין ולא היה לי לשמוע צעקתו, אם לא מפני שרחום וחנון אני. אבל למעלה אצל אלמנה ויתום לא תענון - כתוב שמוע אשמע צעקתו. הואיל ומן הדין שומע הקב"ה צעקתו, לפיכך לא כתוב שם כי חנון אני.

פסוק כז
אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר - דבר הכתוב בהווה, לפי שהמלכים והדיינים דנין דיני ממונות ונפשות, רגילים בני אדם לקללם. וכן הוא אומר: גם במדעך מלך אל תקלל. וכן הוא אומר: כי קללת אלהים תלוי כשרואים את אדם תלוי מקללים את הדיינים, לכך ציוה לא תלין נבלתו.

פסוק כח
מלאתך ודמעך לא תאחר - זה הוא שכתוב: ראשית דגנך תירשך ויצהרך. המלאה - תרומת התבואה, כדכתיב: המלאה הזרע.
ודמעך - הוא התירוש, ושמן זית יצהר שהם צלולים וכעין דמעה ומזוקקים. וכן פירש מנחם.
לא תאחר - אלא ראשית ותחלת לכל המעשרות. בכור בניך כן תעשה לשורך וגו' - כל אלו ענייני ראשית הם.

פסוק ל
ואנשי קדש - שלא לאכול דבר טמא כגון טרפה. וכל שכן לא תאכלו כל נבלה וגו' כי עם קדוש אתה.

פרק כג

פסוק א
לא תשא שמע שוא - כמו שהעד מוזהר לא תענה ברעך עד שקר. כמו כן הדיינים מוזהרין שלא לקבל עדות ולשמוע שקר, אלא ודרשת וחקרת - ואפילו אם יש שני עדי שקר, אל תצטרף עמהם להעיד כמותם, ואף על פי שיוגמר על פיהם כי אין מכחישם.

פסוק ב
לא תהיה אחרי רבים לרעות - אם הם דנים שלא כדין לפי דעתך ואף על פי שלא יאמינו לך כי אם למרובים.
ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות - משפט ואפילו כשהם מזכים אדם ופוטרים ממיתה.

פסוק ג
ודל לא תהדר - כדכתיב: לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול אלא בצדק תשפוט עמיתך.

פסוק ה
חמור שנאך - דבר בהווה.
עזוב תעזוב - לשון סיוע וחיזוק. כדכתיב: ויעזבו [את] ירושלים עד החומה ואפס עצור ועזוב.

פסוק ז
מדבר שקר תרחק - ואם נראה בעיניך דין מרומה ועדים רמאים ואין אתה יכול להכחישן, התרחק מאותו הדין ואל תדין בו כלל. ואעפ"כ אם הוא נקי וצדיק בדין, שכבר נגמר הדין לזכות אל תהרגנו עוד, מאחר שכבר קבלת העדים וגמרת הדין ולא נתת לבך על זה, עד לסוף שאם אתה הצדקתו אני לא אצדיקנו וחייב מיתה, כדכתיב: והאלהים אנה לידו.

פסוק ח
יעור פקחים - אצל פיקוח עין נופל לשון עיוורון . ואצל צדיק סילוף.

פסוק י
ואספת את תבואתה - בביתך ולא תניחנה הפקר אלא בשביעית תשמטנה, שלא תזרע. ונטשתה שלא תאסוף תבואתה.

פסוק יא
לכרמך לזיתך - כמו מן תבואה דרך המקרא להזכיר דגן ותירוש ויצהר והוא הדין לכל אוכלין שהן גידולי קרקע כדכתיב בפרשת בהר סיני.

פסוק יג
ובכל אשר אמרתי אליכם - מיום התחלת הדברות עד עכשיו תשמרו. חוזר וכופל ושונה אזהרותיו. ורבותינו דרשו: לרבות שביתת כלים.

פסוק טז
וחג הקציר - [הוא חג השבועות שמקיבים בו] קרבנות הכתובים בפ' שור או כשב ושתי הלחם שהם מנחה חדשה.
בכורי מעשיך - להתיר חדש במקדש.
וחג האסיף - חג הסוכות בשעת האסיף אשר מלאו הגרנות בר והיקבים תירוש ויצהר וצוה הכתוב לישב בסוכות לזכרון, כי במדבר ישבו באהלים ולא היה להם קרקע ולא דגן ותירוש ויצהר. הרי שלשה רגלים תלוים כולם בפירות הארץ. אביב. וקציר. ואסיף.

פסוק יז
האדון ה' - והארץ שלו שלא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות כמו שמפורש בפ' כי תשא. שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך ואת פני האדון ה' אלהי ישראל. וסמיך ליה: כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות וגו'.
וכן בכל מקום לפי ענין המעשה (בהקב"ה) שבפרשה קורא את הקב"ה. וגם רבותינו דרשו: הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה בכל מקום שאתה מוצא את הלשון הזה מוציא דיורין ומכניס דיורין.

פסוק יח
לא תזבח על חמץ - שתהא השבתת שאור קודמת לוא"ו שעות של ארבעה עשר שהוא זמן שחיטת פסח משבע ולמעלה.
חלב חגי - הפסח. כתוב בו: ולא תותירו ממנו עד בקר. והוא הדין לאימורין.

פסוק יט
ראשית בכורי אדמתך - משבעת המינים האמורים בפ' כי תבא ולקחת מראשית כל פרי האדמה. בעלותך ברגלים אז תביא ביכוריך.
לא תבשל גדי בחלב אמו - דרך העזים ללדת שני גדיים יחד. ורגילים היו לשחוט אחד מהם ומתוך שרוב חלב בעזים. כדכתיב: ודי חלב עזים ללחמך וגו', היו רגילים לבשלו בחלב האם ולפי ההווה דבר הכתוב. וגנאי הוא הדבר ובליעה ורעבתנות לאכול חלב האם עם הבנים. ודוגמא זו: באותו ואת בנו ושילוח הקן. ללמדך דרך תרבות צוה הכתוב ולפי שברגל היו אוכלים בהמות הרבה, הזהיר בפרשת רגלים שלא לבשל ולא לאכול גדי בחלב אמו. והוא הדין לכל בשר בחלב כמו שפירשו רבותינו בשחיטת חולין.

פסוק כ
שולח מלאך וגו' - כדכתיב ביהושע: כי אני שר צבא ה' עתה באתי להושיע את ישראל.

פסוק כא
אל תמר בו - מגזירת אם המר ימירנו. ואם הוא דגש. הרי הוא מן וריחו לא נמר. כמו: אל תפל דבר מגזירת נפל. אבל אינו מגזירת סרבנות מן מרה מריתם, שא"כ היה לו לומר אל תמרה. כמו: כל איש אשר ימרה את פיך.
כי שמי בקרבו - בשמי הוא מצוה לכם. אבל לשאת לפשעכם אין בידו רשות.

פסוק כג
כי ילך - שהרי ילך.

פסוק כד
כי הרס תהרסם - מדעתי הגהתיו תְּהָרְסֵם משקל דגש מנעורי ושבשתי ספרי צרפת שנקד בהם תַּהַרְסֵם והוא משקל רפי. כמו: הרג תַּהַרְגֶּנּוּ. אבל מאחר כי הרס משקל דגש צ"ל כמו כן משקל דגש תְּהָרְסֵם דוגמת שַׁבֵּר תְּשַׁבֵּר. ושוב מצאתי בכל ספרי אספמיא ואשכנז כמו שהגהתי משקל דגש.

פסוק כה
והסירותי מחלה - שבאה ע"י מים רעים, כמו שפירשתי במרה.

פסוק כו
לא תהיה משכלה - ואפילו בגודלו ולא ימות. אלא את מספר ימיך אמלא. לבא בכלח אלי קבר.

פסוק כז
את אימתי - חתת אלהים על בעלי מלחמתך.
והמתי - והממתי מהומת קולי, כדכתיב: וירעם ה' בקול גדול על פלשתים ויהומם. וכן: ברק ויהום. כמו מן סבב סבותי אבל לשון מיתה יאמר וְהֵמַתִּי.

פסוק לא
וְשַׁתִּי - כמו וְשַׂתְּתִי. וכן כָּרַתִּי ברית כמו כָּרַתְתִּי.
מים סוף - שהוא בתחלת מזרח א"י כמו שמוכיח בפרשת אלה הדברים.
ועד ים פלשתים - שהוא במערב כדכתיב: ופלשתים מאחור.
וממדבר - שהלכו בו ישראל מדרום.
עד הנהר - נהר פרת בצפון. כדכתיב: מצפון תפתח הרעה, כי בבל בצפון.

פרק כד

פסוק א
ואל משה אמר - מומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל. כל הפרשיות הללו עד כאן, ביום ששמעו עשרת הדברים. ואל משה אמר - לבדו בשעת ירידתו בו ביום.
עלה אל ה' - למחר.
אתה ואהרן וגו' - ואח"כ מיד ירד משה - ויספר לעם את כל דברי ה' וגו'. ואח"כ ירד ולמחר בנה מזבח והקריב קרבנות ובו ביום עלה - ויכסהו הענן ששת ימים וגו'.
ואל משה אמר - מלאך.
עלה אל ה' - מדלא כתב אלי, כמ"ש לפנינו: עלה אלי ההרה.

פסוק ד
לשנים עשר שבטי ישראל - לעד, שכולם נתרצו בקיום הברית.

פסוק ה
את נערי - בכורות.

פסוק ז
ספר הברית - דכתיב למעלה: ויכתוב משה וגו'.
נעשה ונשמע - נעשה מה שדיבר וגם נשמע מה שיצונו עוד מכאן ולהבא ונקיים.

פסוק י
ויראו את אלהי ישראל - כעין: וראית את אחורי.
לבנת - לובן.
וכעצם - מראה כמו: [איכה ד] אדמו עצם מפנינים.
לטהר - כשהשמים ברור בלא עננים.

פסוק יא
ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו - אף על פי שראו את אלהי ישראל לא שלה הקב"ה בהן ידו. (אף על פי שראו את אלהי ישראל) כמ"ש: כבלע את הקדש ומתו. וכן באנשי בית שמש: כי ראו בארון ה'. ובמשה רבינו: כי ירא מהביט. וכאן חלק להם הקב"ה כבוד ומפני כריתות הברית נראה להם כמו שפרשתי בברית בין הבתרים אשר עבר בין הגזרים האלה. וכתוב שם: ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וגו'. וכן לפנינו בכריתות ברית פרשת כי תשא וראית את אחורי. וכתיב: ויעבור ה' על פניו וגו'. וכתיב בתריה: הנה אנכי כורת ברית.

ויאכלו וישתו - העולות הקריבו והשלמים אכלו שכתוב למעלה: ויזבחו זבחים שלמים.

פסוק יב
אשר כתבתי - הלוחות מכתב אלהים, שנתן לו בסוף ארבעים.

פרק כה

פסוק א
(פרשיות של משכן חשן ואפוד אקצר בפירושן וימצאו בפירושי רבינו שלמה אבי אמי ז"ל).

פסוק ב
תרומה - הפרשה מממונם.

פסוק ד
ותולעת שני - צמר הצבוע בצבע אדום קרוי תולעת והצבע קרוי שני. כדכתיב: (נחום ב':ד') אנשי חיל מתולעים. מלבושים בגדים צבועים. וכן: האמונים עלי תולע. בגד צבוע. וכן מוכיח: אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. אם יאדימו כתולע כצמר יהיו, השני והשלג שם של צבעים זה אדום וזה לבן. אבל תולע והצמר שניהם צמר, אלא שהתולע צמר צבוע והצמר הוא לבן בלא צבע.
ושש - פשתן, אבל שאר המינים הם צמר צבוע.
ועזים - מטוה של שער עזים.

פסוק ו
לשמן המשחה - מפורש בכי תשא (ל, כג-כה)
ולקטורת הסמים - כלומר לצורך קטרת הביאו סמים, כדכתיב בקטרת: קח לך סמים בכי תשא.

פסוק ז
מלאים - שהאבן ממלא עומק המשבצות כעין אבני הטבעות.

פסוק ח
מקדש - ל' מועד שמתקדש ומזדמן אליהם לדבר מובן כדכתיב: ונועדתי שמה לבני ישראל.

פסוק ט
ככל אשר אני מראה - ככל הדמויות של כלים ושל בניניים הראה לו ממש הקב"ה למשה, כמו שמצינו ביחזקאל בבנין ב' שהראהו בבבל במראות אלהים וגם בדיבור הראה לו

ופירש לו כמה שכתוב, וכן מוכיח לפנינו: ככל אשר אתה מראה בהר - אם בדבור לבד היה אומר: אשר אתה מראה למה הוצרך לומר בהר.

פסוק י
ועשו ארון עצי שטים - לפי שהוא דבוק ארון של שטים לכן נקוד חטף פתח. ואף על פי שבמעשה בצלאל מצינו שעשה תחלה משכן ואח"כ כלים ארון ומנורה ושלחן שהיכן יכניס את הארון והשלחן, כל זמן שאין משכן עשוי אלא בצווי, הוצרך לפרש עשיית הארון והשלחן תחילה, שבשביל הארון שהוא עיקר של ועשו לי מקדש הוצרך לעשות משכן.

פסוק יא
זהב טהור - מזוקק.

פסוק יב
ויצקת לו - בולטין מגוף הארון ולא מחוברות.
ושתי טבעות - מן הארבע טבעות.
על צלעו האחת - מצד רחבו, שהרי בולטין היו הבדים לצד ההיכל ובעל כורחך ארכו של ארון מצפון לדרום והבדים ממזרח למערב.

פסוק טז
את העדת - הלוחות שהם עדות וברית בין הקב"ה לישראל ולכך נקראו לוחות הברית.

פסוק יז
כפרת - ל' כיסוי.
אמתים וחצי ארכה וגו' - כמדת ארכו ורחבו של ארון.

פסוק יח
כרבים - עופות, כדכתיב: (יחזקאל כח) את כרוב ממשח הסוכך. עוף גדול בעל כנפים.
וחכמים פירשו: פני תינוק.
מקשה - מעובי זהב הכפורת הקשו בקורנס, להבליט ממנו כרוב ולא נתחבר שם.

פסוק יט
מקצה - מאמצעית גבול רחבו של כפורת, שיהיו פני שכינה הנראה אליו לצד ההיכל.

פסוק כ
למעלה - לצד ראשיהם. ופניהם איש אל אחיו שזה הוא אל אמצעות הכפורת, יהיו פני הכרובים.

פסוק כה
מסגרת - כעין לבזבזין שעושין לשלחנות. ויש מרבותינו שאומרים: מסגרתו למטה היתה.

פסוק כז
לעמת המסגרת - בשלחן למטה מן המסגרת, יהיו הטבעות קבועות ולא במסגרת עצמה.

פסוק כט
קערתיו - דפוס כעין תיבה פרוצה לעשות בה הלחם.
וכפתיו - לצורך שני בזיכי לבונה, כדכתיב: ונתת על המערכת לבונה זכה.
וקשותיו ומנקיותיו - מפורשים במנחות. לפי שהיה הלחם שתים מערכות שש המערכת זה על גב זה והיו מזלגות מכאן ומכאן לשלחן. וקשוות שהיו כחצאי קנים ממזלג למזלג והלחם על הקשוות וכן בין לחם ללחם ששה זה על זה ולפיכך נקראים במקום אחר קשות הנסך - שמסככין על הלחם בין לחם ללחם.
אשר יסך - בקשוות, כמו שפירשתי.

פסוק ל
לחם פנים - לפי פשוטו: לחם הראוי לפני שרים, לחם נאה, כדכתיב: ולקחת סלת ואפית אותה וגו'. וכתיב: וישא משאת מאת פניו אליהם. וכתיב: ולחנה יתן מנה אחת אפים. חלק יפה מקערה שלפני אלקנה החשובה שנותנים לפני בעל הבית, כי את חנה אהב - לכך אפים חשוב. וה' סגר רחמה - לכך מנה אחת ולא שתים ולא מנות הרבה כמו לפנינה שהיו לה בנים ובנות.

פסוק לא
ועשית מנרת וגו' - להאיר על השלחן. כדכתיב: ואת המנורה נכח השלחן.
מקשה - עשת זהב לקח ופעל בה קנים וגביעים בקורנס.
ירכה - הוא הרגל הרחב של צד קרקע שעומד עליו כל המנורה.
וקנה - הוא הקנה האמצעי שיוצאים ומתפצלים ממנה שלשה קנים מכאן ושלשה מכאן. גביעיה כפתריה ופרחיה ממנה יהיו - בקנה האמצעי, שמכל כפתור יוצאים שתי קנים, כדכתיב: וכפתור תחת שני הקנים ממנה.

פסוק לג
שלשה גבעים - חלולים כמין כוסות גומות גומות בקנה.

משקדים - כעין שקדים של בליטות בכותלי הגביעים, כעין שעושים כלי כסף מצויירים בליטות כעין כפות או כעין תפוחים שקורין קולייר"ץ בלע"ז. ושוב שמעתי שכן מפרשים בנרבונא. אמונדלי"ץ בלע"ז לשון שקדים.
כפתר ופרח - באמצע כל קנה לנוי.

פסוק לה
וכפתר תחת שני הקנים ממנה - היוצאים ממנה מקנה האמצעי שהוא עיקר המנורה.
לששת הקנים - ג' פעמים וכפתור (וכפות) לא הוצרך לכתוב כן לששת הקנים כאשר כתוב בפסוק ראשון, לפי שמנה את כולם.

פסוק לז
נרתיה - לוצי"ש בלע"ז שנותנים את השמן והפתילות.
והעלה - הכהן
את נרותיה - שבעה על שבעה הקנים.
והאיר על עבר פניה - ידליק הפתילות אל עבר מול המנורה שזהו לצד השלחן שכנגדו, כדכתיב: ואת המנורה נוכח השלחן. וכן כתב: אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות - שכל שבעתן מאירין לצד השלחן שכנגדו לפניה.

פסוק לח
ומלקחיה - שלוקחין בהן הפתילות ונותנין בנרות.
ומחתתיה - בהטיבו את הנרות בבקר חותה בהן גחלי הנרות ומותר השמן שבנרות.

פסוק מ
מראה - ל' מופעל ע"י אחרים. אמושטרי"ץ בלע"ז.
אשר אתה מראה - ממש הראו לו תבנית המנורה אמושטרי"ץ בלע"ז. אבל לה' הנראה אליו (אליך מעצמו פובדו"ץ בלע"ז.

פרק כו

פסוק א
ואת המשכן תעשה עשר יריעות - עשר יריעות תחתונות קרוי משכן, כי תחתיהם הארון מקום שהשכינה שורה.

פסוק ג
חברת נתפרות - יחד במחט.

פסוק ד
מקצה בחוברת - בשפת יריעה חמישית.

פסוק ו
חברת - על ידי קרסים בלולאות תחבר שתי המחברות.
והיה המשכן אחד - עשר היריעות הקרויים משכן יהיה עתה אחד.

פסוק ט
וכפלת את היריעה הששית - כלומר: חציו תולה למטה אל מול פני האהל וחציה של אחרונה תסרח על אחורי המשכן יותר מיריעות המשכן שתי אמות. כיצד? עשר התחתונות כשנתחברו יחד ארכן מ' ורחבן עשרים ושמונה. והמשכן ארכו שלשים אמות כי לעשרים קרש שבצפון ועשרים שבדרום יש שלשים אמה, כי רוחב הקרש אמה וחצי כשפורשן על המשכן, ארכן לאורך המשכן שלשים אמה והרי עשר אמות תלויות אחורי המשכן ולצד צפון ולצד דרום מן העשרים ושמונה אמות עשר על המשכן ולצדדים תלויין תשעה מכאן בכותל צפוני ותשעה בכותל דרומי, וכשפירש עליה יריעות עזים שהן ארכן ארבעים וארבעה, חצי היריעה שהן שתי אמות נכפלות למטה, והשלשים על המשכן בשוה ליריעות התחתונות וי"ב הנותרות, העשר מהן תלויות אחורי המשכן בשוה ליריעות התחתונות, וחצי היריעה העודפת שהן שתי אמות יותר מן התחתונות. וכשפורש רחבו שהוא שלשים אמה לאחר שנתחברו, אז על רחבו של המשכן מהן עשר אמות. ועשר אמות תלויין לצד צפון וכן לצד דרום, ונמצאו עודפות אמה מכאן ואמה מכאן על התחתונות, שהן נגררות תשע מכאן ומכאן ואלו עשר. וזהו שכתוב: והאמה מזה והאמה מזה.

פסוק יג
על צדי המשכן - לכסות האמה של האדנים עד הקרקע. שהרי גובה הקרשים עשר אמות עם האדנים.

פסוק יד
ומכסה ערת תחשים מלמעלה - מלמעלה של עורות אילים וכן פשוטו משמע. ויש מפרשים כך במסכת שבת.

פסוק טו
עצי שטים עומדים - זקופים נותנים אותה ולא שוכבים.

פסוק יז
שתי ידות לקרש האחד - חרוצים היו הקרשים באמצעיתן להניח שתי ידות בהן.

משלבת - הידות זה כנגד זה וכל סביב הידות היה הקרש חרוץ מכל צד, כדי שיכנסו הידות של כל קרש וקרש בתוך שני אדנים שתחת הקרש האחד, וגם האדנים היו חלולים להכניס בהן הידות.

פסוק כב

ולירכתי המשכן תעשה ששה קרשים - שהן תשע אמות מצפון לדרום נשאר חצי אמה בקרן מערבית אצל הצפון מכאן ואצל הדרום מכאן אויר ובאין שני הקרשים של מקוצעות שהן אמה וחצי וממלאים אחת לצד צפון חצי אמה והאמה מן הקרש ממלא ומשוה המשכן ומכסה את עובי הקרש צפוני. וכן אמה קרש השני מכסה עובי קרש דרומי. תמצא האויר שבתוך המשכן עשר אמות רוחב ופגם של מקצעות מכוסה ושוה מכאן ומכאן מרובע לגמרי זויות המשכן מבחוץ.

פסוק כו

בריחים וגו' חמשה - חמשה טבעות בכל קרש מבחוץ זה תחת זה להכניס בהם הבריחים מלבד הבריח התיכון שבתוך הקרשים שהיו נקובים כולם להכניס הבריח התיכון בתוכם בתוך חלל הקרשים, הרי האדנים מלמטה והבריחים החיצונים ובריח התיכון. הרי חוזק התיכון בתוכם בתוך חלל נקבי הקרשים גדול. לפי פשוטו של מקרא: שלשה בריחים תיכונים היו, אחד בצפון ואחד בדרום ואחד במערב מן הקצה אל הקצה. מקצה כותל צפוני לקצהו השני וכן בדרום וכן במערב וע"י המקצעות נתחבר כל המשכן כל שלש כותליו יחד, שהרי בריחי הצפון והדרום נכנסו גם במקצעות, שהרי אמה מן המקצוע מכסה עובי קרש של מקצוע השני והרי קבועים ראשי הבריחים של צפון ודרום במקצועות. ולפי דברי רבותינו: בריח התיכון מתעגל בתוך שלשה הכתלים, מן הקצה אל הקצה ע"י נס.

פסוק לא

פרוכת - לפי ענינו לשון מחיצה והבדלה בין בית לבית.

מעשה חושב - אומן כעין מעילים ציוריהן מעשה אורג, אבל רוקם ציור מטוה במחט מבחוץ.

פסוק לב

וויהם - כעין מזלג קבועים בעמודים, להכניס בהם שפת הפרוכת מלמעלה.

פסוק לג

ונתת את הפרכת תחת הקרסים - של זהב, שהם לסוף עשרים אמה של יריעות (הפרוכת) בתחלת המשכן, כי המשכן ארכו שלשים והקרסים באמצע של ארבעים אמה של עשר

יריעות נמצא מן הפרכת, עד פתח מזרח עשרים של היכל וממנו לצד מערב עשר אמות של בית קדש הקדשים.

פסוק לו
מסך לפתח האהל - שאין שם יריעה לבד חצי היריעה הכפולה למעלה.
מסך - כמו מסיך. וכן מגן מגין. לפיכך אפילו כשהם דבוקים אינן נחטפים בראשיתם, לפי שהן לשון פועל, כדכתיב: מסך פתח אהל מועד. מגין של פתח. וכן: (שמואל ב' א') מגן שאול בלי משוח בשמן. אבל דָּבָר, בָּקָר, שהוא שם דבר כשהוא דבוק נקוד בחטף בָּקַר זבח השלמים. דְּבַר השמטה.

פרק כז

פסוק א
ועשית את המזבח - מזבח חיצון שבעזרה.

פסוק ב
ממנו תהיין קרנותיו - ולא מחוברות.

פסוק ג
ויעיו - שקורין וודי"ל בלע"ז, לקבץ בהן הדשן ולתת אותו בתוך סירותיו להוציא בהן הדשן, כאמור בצו את אהרן.
ומזרקותיו - לקבל דמי הקרבנות לזרוק על המזבח.
ומזלגותיו - לקחת בהן איברי הקרבנות ולהפכן על גחלי המערכה להקטירן.
ומחתותיו - לחתות בהן הגחלים, כדכתיב: לחתות אש מיקוד. היחתה איש אש בחיקו.

פסוק ד
מכבר - ככברה, כדכתיב: כאשר ינוע בכברה ולא יפול צרור ארץ.

פסוק ה
כרכב - כניסת המזבח. שמקצר למעלה ללכת על אותה הכניסה סביב המזבח. וגם בהלכה קרוי כן בשחיטת חולין, עד שיכרכב בליטות וציורין שבכלים וגומות שעושין בהן קרויין כן.
עד חצי המזבח - להבדיל בין דמים העליונים לתחתונים. וסימנך עולת העוף למעלה, חטאת העוף למטה. ובבהמה למפרע חטאת למעלה ועולה למטה. הכל במס' זבחים.

פסוק ח
נבוב לוחות - חלול. וכן: ואיש נבוב ילבב. וכשחונים ממלאים אותו עפר ואחר כך מקריבים עליו.

פסוק ט
קלעים - פירש מנחם: ענין יריעות האהל ומחלוקת שנייה פירש וקלע אליהם מקלעות כרובים מקלעות פקעים. ענין פיתוח המה. ואני אומר: כי יש לומר שאף קלעים של חצר המשכן היו עשויים כענין מקלעות וציורים.

פסוק י
וחשוקיהם - מוקפים.
כסף - פתרונו לפי עניינו.

פסוק יב
עמודיהם עשרה - לכל חמש אמות של פרישה עמוד אחד.

פסוק יד
וחמש עשרה אמה קלעים לכתף - לצד מזרח בכניסת העזרה שיש רוחב חמשים אמה ט"ו אמה מצד זה קלעים, וכן לצד השני, ומסך עשרים באמצע. הרי חמשים אמות מכוסים.

פסוק יח
ורוחב חמשים בחמשים - כיצד? החצר ארכו מאה אמה ממזרח למערב, שהרי כותל צפוני מאה אמה קלעים. וכן דרומי. ומצפון לדרום חמשים אמה רוחב החצר. ומשכן ארכו שלשים ורחבו עשר. העמיד המשכן על שפת חמשים מן המאה ונשאר חצר מן [המזרח לפני] המשכן חמשים בחמשים מרובעים פנויים, ובשלושת רוחותיו חצר עשרים אמה, שהרי ארכו שלשים ונשארו אחריו למערב עשרים מן החמשים של אורך מאה אמה. ורחבו עשר ונשארו לצד צפון עשרים מן החמשים רוחב וכן לצד דרום.

פסוק יט
יתדותיו - הקשורים בקלעים ותוחבין אותן בקרקע, שלא ירגזון יריעות מלמטה לכאן ולכאן ברוח.

פסוק כ
ואתה תצוה - למעלה הוא אומר דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה לפי שעה לצורך המשכן אבל כאן שצוה זה לכל הדורות לתת שמן למאור לכל שנה ושנה לכך הוא אומר ואתה תצוה שינה הלשון לפי שכל לשון צוואה לדורות ומיד. וכה"א בת"כ ובספרי כי כל לשון ציווי אינו אלא מיד ולדורות:

זך - בלא שמרים. הזתים כובשם במכתשת כי הטחונים בריחים אינו זך כל כך:

פרק כח

פסוק ד

ואלה הבגדים וגו' - כולם מפורשים לפנינו.
חשן - לפי ענינו ופשוטו, כעין נרתיק וכיס שהרי כפול היה.
ואפוד - ל' מלבוש שמתקשטין בו ומכוסה בו האדם למעלה מכל בגדיו.
תשבץ - כעין גומות גומות הוא עשוי.
מצנפת - כובע בראש, כדכתיב: וצניף מלוכה.
ואבנט - אזור לפי הפשט. מכנסיים לא הוצרך להזכיר כאן שאינו מזכיר אלא בגדים הנראים העשויים לכבוד.

פסוק ו

ועשו את האפוד - אפוד וחשן זקני פירשם. אך אני אפרש בהם דברים שלא נתפרשו.

פסוק ז

שתי כתפות וגו' - האפוד עשוי לפי דעתי כמו חצי מלבוש ממתניו של אדם ולמטה ומכסהו בין מלפניו בין מלאחריו. וזהו שכתוב: ויחגור אותו בחשב האפוד ויאפוד לו בו. שהחשב הוא עשוי במין אזור עשוי בתוך שפת האפוד בגוף האפוד, והכתפות הללו שתיהם חוברות ממש מכל וכל, ומכסים את כל הגוף של האדם. מאחריו ממתניו ולמעלה. וזהו שכתב פעם שנית וחבר, שמלבד שהיו הכתפות אשה אל אחותה עד כתפי האדם מלמעלה. חוזר ומחבר אותם מלמטה אל האפוד. והחשן לפניו על לבו זרת ארכו וזרת רחבו מחובר למעלה בכתפות ומלמטה באפוד, נמצא הכל מלבוש אחד. ונמצא כל גוף הכהן מכוסה באפוד המחובר לחשן ולכתפות האפוד. שאם לא היו חוברות הכתפות יחד אלא באן שתי רצועות עולות על צוארו ומתחברות לשרשרות החשן מלפניו. א"כ כשהכהן עסוק בעבודה וכופף את צוארו למטה, יהיו נופלות הכתפות ומתפרדות והחשן נופל.
אל שני קצותיו - שמחוברין לאחריו של כהן, קצות האפוד העליונות מעל החשב.

פסוק ח

וחשב אפודתו - שבחשב היה חוגרו ומחברו. כדכתיב: ויחגור אותו בחשב האפוד ויאפוד לו בו.

פסוק יא
מעשה חָרַשׁ אבן - דבוק הוא לכך הרי"ש פתח חרש של אבן. אומן לפתח, ומשקל דגש הוא כמו גַּנָּב לכן החי"ת קמוצה ולא חטופה.
פתוחי חותם - כעין פתוחי אותיות של חותמות שעושין בטבעות.

פסוק יב
על כתפות האפוד - כתפות האפוד באים עד צוארו מכאן ומכאן ונכפלות עד לפניו ושם קבועים שתי אבנים בראשי הכתפות ויש בהן שרשרות שמגיעות עד החשן שכנגד לבו והוא תלוי בהן.
אבני זכרון - כמו שאפרש לפנינו אצל ציץ שכתוב בו: קודש לה'.

פסוק יג
ועשית משבצות זהב [טהור] - כעין טס של זהב שיש גומות באמצעיתו להכניס בו ראשי השרשרות לחתיכה אחת גסה, שדומה לגבול ולסוף כעין בוטון בלעז שעושין בראשי החגורות של משי, כדי שתכנס במשבצות.

פסוק יד
מעשה עבות - לפי שיש שלשלאות בענין אחר תחובות זו בתוך זו כעין לולאות, לכך צריך לפרש שלא היו עשויין כן [אלא] מעובתים באורך כעין חבלים שלנו.
ונתתה את שרשרות העבותות על המשבצות - ועדיין לא פירש כאן באיזה מקום יקבעם. ולפנינו מפרש ששני ראשיהן של שרשרות יתן בטבעות החשן ושני ראשיהן שנתונין במשבצות יתן בכתפות האפוד אל מול פניו.

פסוק טו
חשן משפט - לפי שנותנים בהם האורים והתומים שמגידים משפט ישראל וצרכיהם, כדכתיב: ושאל לו במשפט האורים לכן קרוי [חשן] משפט.

פסוק טז
כפול - כעין כיס, לפי שנותנים בתוכם האורים והתומים.
זרת - חצי אמה.

פסוק יז
ומלאת בו - גומות להושיב בהן האבנים.

פסוק כב
ועשית על החשן שרשות גבלות - הם שרשרות שעל המשבצות האמורים למעלה.

פסוק כג
ועשית על החשן - על שתי קצותיו העליונים תתן הטבעות להכניס בהן שתי העבותות ושני קצותם הנתונים במשבצות תתן על כתפות האפוד ונמצא החשן תלוי באפוד, ועדיין יכול צידו של החשן התחתון להיות מנענע הנה והנה, עד שמחברו אל האפוד כמו שמפרש והולך שעושה בקצות החשן מבפנים שתי טבעות אחת מכאן ואחת מכאן ושתי טבעות בקצות האפוד על סוף הכתפות מקום חיבורן מלמטה אל האפוד והחשב מלמעלה. והיו של חשן מלמטה ושל אפוד מלמעלה וכשיבא פתיל תכלת מטבעות האפוד אל טבעות החשן. [החשן] מלמעלה והאפוד מלמטה.

פסוק כח
וירכסו - ויחגרו.

פסוק ל
את האורים ואת התומים - כעין השבעות של שמות בדבר הקב"ה שהיה נותן בהחשן להגיד משפטן וצרכיהם. אם האומות מגידים להם תרפים וקסמים שלהם ברוח טומאה, להבדיל כמה הבדלות בין טומאה לטהרה, ק"ו לקדושה שמגדת.

פסוק לא
מעיל האפוד - שלובש עליו את האפוד.
כליל תכלת - כולה תכלת. ונראה בעיני, לפי שהיא נראית תחת האפוד והחשן שבאים לזכרון וגם התכלת שדומה לרקיע הרי הוא לזכרון כמו שכתבו רבותינו אצל תכלת שבציצית: שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, לפיכך הוא תכלת כולו ולא ארגמן ולא תולעת השני.

פסוק לב
כפי תחרא פי ראשו - פתח שמכניס ראשו כשלובשו.
בתוכו - באמצעיתו למעלה - להבדיל - כעין מלבושים של גלחים.
לא יקרע - לא יפתח בית צוארו למטה כעין מלבושים שלנו אלא למעלה, שבשעת אריגה מניחים בו צואר.

פסוק לג
בתוכם - בין רמון לרמון ולא בתוך הרמון.

פסוק לה
ונשמע קולו בבאו אל הקדש - שפעמוני זהב נוקשים ומכים זה לזה, אף על פי שבליטת הרמונים ביניהם ולפי שצוה הקב"ה וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבאו לכפר בקדש עד צאתו - לכך צוה הקב"ה: ונשמע קולו בבואו - ויתרחקו השומעים משם.

פסוק לו
ועשית ציץ - לפי שנותנו על מצח מקום ראיית בני אדם קרוי ציץ, כמו: מציץ מן החרכים, כמו שפירשתי על המשקוף כך נראה בעיני.
קדש לה' - על האפוד ועל החשן היו שמות בני ישראל לזכרון, שכפר הקב"ה על עון הקדשים שיקדישו בני ישראל הכתובים למטה, מן הציץ באבני האפוד והחשן. קדש לה' - כלומר, הקב"ה מרצה עון הקדשים.

פסוק לז
שמת אותו על פתיל תכלת - פתיל אחד היה בשני ראשי הציץ שמגיע מאזן לאזן, שיהא הציץ מקושר בהן וג' חוטין מלמעלה על הראש והיה עשוי על החוטין כעין כובע על המצנפת.
אל מול פני המצנפת יהיה - הציץ על מצחו מקיף מאזן לאזן.

פסוק לח
נשא אהרן את עון הקדשים וגו' - לפי פשוטו: לא דבר הכתוב בטומאת הקדשים אלא כך פירושו: כל קרבנות שיביאו ישראל, או עולה או חטאת או אשם לכפר עליהם, שיסייע הציץ עם הקרבן להזכירו לפני הקב"ה, שיהא לרצון ולזכרון לבני ישראל להתכפר להם.

פסוק מ
לכבוד ולתפארת - לפי שהמגבעות על הראש צריכים יפוי נאה ביותר.

פסוק מא
והלבשת אותם - כשיוקם את המשכן.

פרק כט

פסוק ב
ולחם מצות - אפוי בתנור קרוי לחם וגם שמן היה בו, כי הוא לחם האמור עם חלות ורקיקין בעשיית מלואים בפ' צו את אהרן. חלות ורקיקין מפורשים במס' מנחות ומכל מין ומין עשר הם.

פסוק ג
והקרבת אותם בסל - בסל תביאם לעזרה.

פסוק ט
וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו - בזה נחלקו במסכת יומא, לפי שאין סדר לבישתן הכתוב כאן כסדר לבישתן בפ' צו את אהרן ולפי הפשט אין לדקדק.

פסוק כז
וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה - שניהם לשון הפרשה, אפס החזה קורא תנופה כי לבדו הונף ונאכל, אבל השוק של כאן נקטר אבל של דורות שניהם נאכלים.

פסוק כט
למשחה בהם - להתגדל בהם, כעין משיחת שמן וגם בכל מקום קורא הגדולים משוחים, אל תגעו במשיחי.

פסוק ל
ילבשם הכהן - בהתחנכו להיות כהן גדול.

פסוק לה
שבעת ימים תמלא ידם - שבעת ימים לפני יום השמיני שהיתה עבודה באהרן ובניו. היה משה מקים את המשכן בכל יום ומקריב קרבנות בכל יום ולערב היה מפרקן וביום השמיני, שהוא באחד בניסן הוקם המשכן לגמרי, כדכתיב באלה פקודי. ומכאן ואילך עבודה באהרן ובניו.

פסוק לז
כל הנוגע - וקרב אל המזבח יקדש תחילה בטרם יקרב אל המזבח.

פסוק מג
נקדש בכבודי - שאהיה נראה לישראל כשאקים המשכן ותבא אש מלמעלה ותאכל את הקרבנות כדכתיב: ביום שמיני כי היום ה' נראה אליכם. וכתיב: וירא כבוד ה' אל כל העם ותצא אש מלפני ה' ותאכל את העולה וגו'.

פסוק מו
הוצאתי אותם מארץ מצרים - כדי לשכני בתוכם.

פרק ל

פסוק א
מקטר קטרת - ולא עולה ושלמים ומנחות ונסכים.

פסוק ו
ונתתה אותו לפני הפרכת - בהיכל.
אשר על ארון העדות - היא הפרכת להבדיל בינו להיכל.

פסוק י
אחת בשנה - ביום הכפורים, כדכתיב באחרי מות: ויצא אל המזבח אשר לפני ה' וגו',
אבל בכל השנה כולה לא היו עליו דמים אלא קטרת.

פסוק יא
וידבר וגו' - כשקיבצם משה לישראל להפריש תרומות המשכן מנאם וזה הכסף ניתן לעבודת המשכן, כדכתיב באלה פקודי: וכסף פקודי העדה מאת וגו'.

פסוק יג
עשרים גרה - מין מטבע הוא

פסוק טז
כסף הכפורים - כסף כופר נפש.
על עבודת אהל מועד - כדכתיב: מאת אדנים למאת ככר ככר לאדן.

פסוק כג
בשמים ראש - חשובים, כדכתיב: עם כל ראשי בשמים. ונראה בעיני, כי בשמים גידולי אילנות, כדכתיב: הפיחי גני יזלו בשמיו, אבל בשמים ראש מיני שרף אילן, או דברים שמוציאין מן הקרקע.
מר דרור - חשוב, וכן: מור עבר, חשוב בכל סוחרי מדינות.
ומחציתו - מפורש בכריתות.

פסוק כה
רוקח מרקחת - לפי הפשט: כתושים ונתונים בשמן ועירבם יפה, כמו: ישים ים כמרקחה, לשון תערובת.

פסוק כט
כל הנוגע בהם יקדש - לטהור תחלה קודם שיגע בהם לאחר שנמשחו.

פסוק לב
ובמתכנתו - בחשבון הבשמים של פרשה זו.

פסוק לג
ואשר יתן ממנו - משמן שעשה משה.

פסוק לד
סמים - כבר פירשתיו למעלה.
סמים ולבונה זבה - לפי הפשט: בתחלה כלל: קח לך סמים - ופירש מה הם סמים: נטף ושחלת וחלבנה - הרי אלו סמים שצויתי שתקח לך. ועוד קח - ולבונה זכה - לפי הפשט: לבונה זכה אינם סמים וסמים אחרון הם היו סמים ראשון שבפסוק. וכן דרך מקראות כולל ומפרש וחוזר ואומר הרי לך כלל שאמרתי לך. וכן בנח: ויאמר אלהים אל נח זאת אות הברית אשר הקימותי וגו'.

פסוק לה
ממולח - מעורב כמנהיגי ספינות בים שקורין מלחים, מפני שמערבים המים בלכתם.

פסוק לז
ושחקת ממנה וגו' - לקיים ביום הכפורים, מה שכתוב באחרי מות: וקטורת סמים דקה והביא מבית לפרוכת.

פרק לא

פסוק ו
ובלב כל חכם לב - שיבא לעשות המלאכה, כבר נתתי בהם חכמה ועשו וגו'.

פסוק י
בגדי השרד - כמין קריעות והם בגדים שמצפים בהם הארון והשלחן והמנורה המפורשים בפרשת במדבר סיני: ופרשו עליו בגד כליל תכלת, בגד ארגמן, בגד תולעת שני - ואותן בגדים עשוים כעין שרד וקליעות.

פסוק יג
אך את שבתותי - אפילו מלאכת המשכן לא תעשו בשבת.
כי אות הוא - שאתם שובתים כמותי, לפי שאתם עמי.

פרק לב

פסוק א
אשר ילכו לפנינו - כעין תרפים העשויות במכשפות שיגידו צורכיהם.

פסוק ד
ויצר אותו בחרט - הזהב לקח מיד כל אחד וקבץ אותו וקשר את כולם בבגד עד שעשו דפוס של חמר ושל שעוה בדרך המתיכין ועשו בו צורת עגל והשליכו הזהב בתוכו

ונעשה עגל, כדכתיב: ואשליכהו באש ויצא העגל הזה. וכתיב: ויצר ככרים כסף בשני חריטים.
אלה אלהיך ישראל אשר העלוך - וכי שוטים היו שלא היו יודעים שעגל זה שנולד היום לא העלם ממצרים? כל עובדי עבודת כוכבים יודעים שאלהינו בשמים ברא את העולם, אך בזה היו טועים, שהתרפים יש בהם רוח טומאה כמו הנביאים שיש בהם רוח הקדש, וסבורים שהעגל שהיה מדבר ברוח הטומאה כאילו היה מדבר ברוח הקדש של מעלה, ולכך אומרים: אלה אלהיך ישראל אשר העלוך - כלומר רוח הקדש יש בו וכאילו רוח הקדש הולך לפנינו. וכן לבן אמר על התרפים: למה גנבת את אלהי. ולנסות בו את ישראל נתן בו רוח הטומאה שלכל מיני מכשפות ואוב וידעוני כח בו להכחיש פמליא של מעלה ולהגיד נולדות, לדעת אם יהיו תמים לה' אלהיהם ולא יהיה בהם מעונן ומנחש ומכשף ולא מאמין לאות ומופת של רוח הטומאה, כדכתיב: כי מנסה ה' אלהיכם אתכם לדעת הישכם אוהבים את ה' אלהיכם וגו'.

פסוק יא
עמך אשר הוצאת - עמך ולא עמי.
אשר הוצאת - ולא אני העליתי אלא אתה.

פסוק יב
למה יאמרו - עשה למען שמך שלא יתחלל.

פסוק טז
מעשה אלהים המה - ולא פסל אותם משה. אבל האחרונים כתוב בהם: פסל לך.
חרות - כמו חרוט, או חרוש.

פסוק יח
חלושה - נצחון, כדכתיב: ויחלוש יהושע.

פסוק יט
וישלך מידיו - כשראה את העגל תשש כחו ולא היה בו כח להשליכם רחוק ממנו קצת שלא יזיק את רגליו בנפלם, כדרך כל משליכי משאוי כשאין בהם כח לשאת. וכן ראיתי בפרקים של רבי אליעזר ועיקר פשוטו כך.

פסוק כ
ויזר - ויפזר. ויקן מן קנה. ויזר מן זרה. הנה הוא זורה. ואת האש זרה הלאה.
וישק את בני ישראל - בדקן כסוטות.

פסוק כד
ויצא העגל הזה - נגמרה מלאכתו, כדכתיב: ויצא לצורף כלי. ומוציא כלי למעשהו.

פסוק כה
כי פרוע הוא - בטל מן המצות, ממצות בוראו, כדכתיב: ותפרעו כל עצתי. פרעהו אל תעבר בו.
לשמצה - לדברי לעג וקלס בשונאיהם. כמו: ותקח אזני שמץ מנהו, כעין דבור.

פסוק כז
איש את אחיו - החוטא בעגל.

פסוק כט
מלאו ידכם היום - כמו: כי מלאו אחרי ה' - לשעבר.
היום - הגבו כל יד ויד שלכם בקרבן לה'. שהרי איש בבנו ובאחיו - שלחתם ידיכם לשמים.

פסוק לב
[מחני נא] מספרך - ספר חיים אשר כתבת, כדכתיב: כל הכתוב לחיים בירושלים. הרג ני נא הרג.

פסוק לד
נחה - לארץ ישראל.
וביום פקדי - כלומר: לפרקים לכשארצה ולא הכל ביחד.

פרק לג

פסוק ג
פן אכלך - כמו: אֹכַלְךָ אוכל אותך. כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא.

פסוק ד
עדיו - מיני תכשיטין לפי שנהגו אבלות, כדכתיב: ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו.
שהרי אמר להם הקב"ה הורד עדיך.

פסוק ז
יקח - לקח.
הרחק - שנהג בהן כמנודים, שלא חפץ הקב"ה לדבר עם משה בתוך מחנה ישראל.

פסוק יב
ראה אתה אומר אלי העל - כדכתיב לעיל: לך נחה את העם.

ואתה לא הודעתני - אלא הנה מלאכי ילך לפניך - ואיני חפץ כי אם בלכתך עמנו בעצמך.

פסוק יג

הודיעני נא את דרכך - אתה בעצמך תהיה מודיע לנו את הדרך, שתראני דרכך ואני אלך אחריך.

פסוק יד

פני ילכו - אני בעצמי אלך כמו שבקשת, כדכתיב: ופניך הולכים בקרב.
והניחותי לך - אלך עמך לכבוש את הארץ, עד שאניח לך מכל אויביך מסביב כדכתיב: עד אשר יניח ה' לאחיכם ככם. והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל אויבך וגו'. והמפרש והניחותי לך - הנחת רוח אעשה, כמו שאעשה בקשתך, שטות הוא וכי כל דברים שהיה הקב"ה מתרצה לבקשת משה יאמר לו והניחותי לך, והלא ייתור לשון הוא בלא צורך כלל ואינו לשון חכמה.

פסוק טו

אם אין פניך וגו' - כלומר: שאם אין אתה בא עמנו.

פסוק טז

ובמה יודע אפוא וגו', ונפלינו אני ועמך וגו' - תחלת בקשה אחרת היא. עוד אני מבקש ממך שֶׁאֶפָּלֵא וְאֶבָּדֵל אני לבדי מכל עם ישראל, לדעת כי אני נאמן לנביא ולמוכיח ויהיו שומעין לדברי. וגם עַמְּךָ יהיה נפלא במה שתלך עמהם מכל העם אשר על פני האדמה.

פסוק יז

גם את הדבר הזה אשר דברת - אלי להיות מופלא ונראה שופט וגדול עליהם, מלבד ההליכה שאלך עמהם אשר נתרציתי לך כבר, וזהו קירון פנים שכתוב בו לפנינו: נגד כל עמך אעשה נפלאות. הכל כמו שמפורש שם.

פסוק יח

הראני נא את כבודך - תמה על עצמך, היאך מלאו לבו למשה רבינו ליהנות מזיו השכינה והלא הכתוב משבחו: ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים?! ח"ו לא נתכוון אלא לכרות לו ברית על שני דברים שנתרצה לו הקב"ה: על קירון שלו: ונפלינו אני ועמך. ועל: פני ילכו - להניח לך מכל אויביך. וכן אמר: הראני נא את כבודך - כריתת ברית על מה שהבטחתני. כמו שעשה לאברהם כשאמר: במה אדע - וכתוב שם: והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים - וסמיך ליה: ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי. אף כאן שאל משה להקדוש ברוך הוא קיום ברית ונתרצה לו הקב"ה, שיראה לו בכריתות ברית, כדכתיב: ויעבור ה' על פניו ויקרא וגו' וכתיב בתריה: הנה

אנכי כורת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות כמו שבקשת: ונפלינו אני ועמך וגו' - כי נורא הוא - כדכתיב: ויירא מגשת אליו.

פסוק יט
וחנותי את אשר אחון וגו' - ושם אפרש לך את מדותי.

פסוק כג
וראית את אחורי - לאחר שאעבור על פניך כריתות ברית לראות. כעין העגל אשר כרתו לשנים: ויעברו בין בתריו - דרך העברה היו כורתים ברית.

פרק לד

פסוק ה
ויתיצב עמו - עם משה הנצב שם, כדכתיב: ונצבת על הצור.
ויקרא בשם ה' - הקב"ה קרא כשהיה עובר בשם כמו שהולך ומפרש. שכן כתוב למעלה: וקראתי בשם ה' לפניך.

פסוק ח
וימהר משה - כשראה הקדוש ברוך הוא עובר ושמע קולו מיד התחיל להשתחוות.

פסוק ט
כי עם קשה עורף הוא - יכול אתה ללכת בקרבנו, מאחר שסולחן ורחמן אתה.

פסוק י
הנה אנכי כורת ברית - על זאת שאלך עמהם. וגם את הדבר הזה אשר דברת אעשה. שאמרת ונפלינו אני ועמך, שנגד כל עמך אעשה לך הפלאה וראה כל העם את הגדולה שאני עושה עמך כי נורא, כדכתיב: ויראו מגשת אליו. וכתב: ויראו בני ישראל את פני משה כי קרן וגו'.

פסוק יט
כל פטר רחם לי - לפי שעל ידי מכת בכורות נתקדשו כל בכור ביציאתו ממצרים נכתב כאן.

פסוק כא
ששת ימים תעבוד - עבודת קרקע, כדכתיב: כי תעבוד את האדמה. עובד אדמתו ישבע לחם.
בחריש ובקציר תשבות - שהיא חשובה ועריבה לבריות. וכל שכן שאר מלאכות.

פסוק כג
את פני האדון - כבר פירשתיו בואלה המשפטים.

פסוק כו
לא תבשל וגו' - כבר פירשתיו.

פסוק כז
כתב לך את הדברים האלה - האמורים בפרשה זו: הנני גורש מפניך וגו'.
כי על פי הדברים האלה - שלא תלכו אחרי אלהים אחרים, ושלא תכרות ברית ליושב הארץ, ולא להתחתן בם, ולעלות לרגל.

פסוק כח
ויכתב על הלוחות - שכן אמר למעלה: וכתבתי על הלוחות כמכתב הראשון.

פסוק כט
כי קרן - לשון הוד וכמוהו: קרנים מידו לו. והמדמהו לקרני ראם קרניו אינו אלא שטות.
כי שתי המחלוקות הם ברוב תיבות שבתורה. וגם מנחם כן פירש.

פסוק לב
את כל אשר דיבר ה' אתו - מלפני העגל כל מה שכתוב בפרשת תרומה עד כי בשש משה וכל האמור בפרשה זו.

פסוק לג
מסוה - בגד הקרוי כן והוי"ו בו עיקר כמו וי"ו של מקוה ישראל, וגם וי"ו של סותה עיקר ושני מלבושים הם ושני גזירות. וכן פתר דונש והדין עמו.

פסוק לד
יסיר את המסוה - בגילוי פנים לישראל.
את אשר יצוה - ואחר כך חוזר ומתכסה במסוה לדבר עם שכינה.

פסוק לה
עד באו לדבר אתו - עם השכינה חוזר ומתגלה.

פרק לה

פסוק א
ויקהל - לקחת מכל אחד מחצית השקל לגלגלת, וגם להזהירם על מלאכת המשכן.

פסוק ג
לא תבערו אש - לפי שבימים טובים כתיב: אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם ושם הותרה הבערת אש לאפות ולבשל. אבל בשבת כתיב: את אשר תאפו אפו מבעוד יום. ואת אשר תבשלו בשלו לכך מזהיר כי בשבת: לא תבערו אש - למלאכת אוכל נפש וכ"ש שאר מלאכות, שאסורין אפילו ביום טוב.

פסוק ח
ולקטרת - לצורך קטורת תביאו הסמים.

פסוק יט
לשרת בקדש - לכסות כלי המקדש בעת שנוסעים.

פסוק כא
למלאכת אהל מועד - יריעות המשכן והפרוכת
ולכל עבודתו - קלעי החצר וכלי הקדש.

פסוק כה
חכמת לב - אשה חכמה. אבל חָכְמַת חטף קמץ הוא שם דבר. כמו חכמת מצרים.
בידיה - כל אחת ואחת.
טוו - כמו: ידה ליתד תשלחנה.

פסוק כז
והנשיאים הביאו את אבני השהם - שהרי שמות שבטיהם כתובים עליהם.

פסוק כח
ולשמן המשחה - שמן זית הין.

פסוק לד
ולהורות - לאחרים.

פרק לו

פסוק ו
אל יעשו עוד מלאכה - שהיו טווים בביתם, כדכתיב: ויביאו מטוה.

פסוק ז
דים - כמו מ"ם מן ריקם. ותהי הכנם.

פסוק ח
ויעשו כל חכם לב וגו' - תחלה עשו המשכן ואחר כך כלים כמו שפירשתי בפרשת ויקחו לי תרומה.

פרק לח

פסוק כא
אלה פקודי - חשבון הכסף והזהב והנחשת.

פסוק כה
וכסף פקודי העדה מאת ככר וגו' - כי השש מאות אלף בקע לגלגלותם שלש מאות אלף שקלים ומנה כ"ה שקלים ומנה של קודש כפול היה חמשים שקל, והככר ששים מנה, הרי לכל ככר ג' אלפים שקל, ולמאת הככר ג' מאות אלפים שקל.

פרק לט

פסוק כט
ואת האבנט שש משזר - בדבר הזה נחלקו רבותינו אם מדבר מאבנט של הדיוט או בכהן גדול לבדו.

פסוק לב
ותכל - כמו: ותרב משאת בנימין.

פרק מ

פסוק כט
ויעל עליו - אהרן ובניו.

את העולה ואת המנחה - כל הימים.

פסוק לה
לא יכול משה לבא אל אהל מועד - בשעת הקמתו.

כי שכן עליו הענן - מיד להראות חיבתו של הקדוש ברוך הוא על ישראל, אחר כך היה מסתלק הענן מתוך האהל ושכן על הארון, כדכתיב: ונועדתי שמה ודברתי אתך מבין שני הכרובים. ואז בא משה אל אהל מועד, כדכתיב: ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול וגו' מבין שני הכרובים וידבר אליו. וכן אתה מוצא בבית עולמים: ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה' בשעת

השלמת הבית היה הקב"ה מקדשו בענן ואחר כך היה מצמצם שכינתו על הארון בין הבדים. ואשר שם לבו לדבר יוצרנו אל יזוז מנמוקי זקני רבינו שלמה ואל ימוש מהם, כי רוב הלכות ודרשות שבהם קרובים לפשוטי המקראות [ומיתורם או משינוי] הלשון ויש ללמוד כולם וטוב אשר תאחוז בזה אשר פירשתי וגם מזה אל תנח ידיך.